

## Analysis of the Influence of Civil Judges on Final Criminal Decisions (Crimes Against Property)

Mahdieh Sadeghian<sup>1</sup>, Ali Zia-al-Islami<sup>2</sup>, Mehdi Sadeghi Rad<sup>3</sup>

### Abstract

The influence of civil judicial decisions on criminal judgments, especially in the field of crimes against property, is stipulated in Article 18 of the Code of Criminal Procedure, which is referred to as the rule of enforcement of criminal orders in civil litigation. The absolute acceptance of this rule without providing clear criteria has caused practical challenges in the judicial system. The present study uses a descriptive-analytical method to examine the criteria of this rule and the scope of its application, and its findings indicate that the implementation of this rule requires examining the relationship between the two main branches of the criminal and civil legal systems, explaining the common elements and concepts of civil and criminal law, paying attention to issues related to the

---

1. PhD student in private law, visiting professor at Yazd University (mentor), (corresponding author)

mahdiye.sad68@yahoo.com

2. PhD student in private law, lawyer at a court

lizia178@gmail.com

3. PhD student in private law at Meybod University, Deputy Chief of Justice at Yazd City Court

sadeghirad2002@gmail.com

proceedings, such as analysing the level of accuracy of criminal investigations, the criteria for issuing Enate, and paying attention to the difference between acquittal and conviction judgments in criminal matters. Considering these criteria leads us to the conclusion that there is a need to determine the scope of compliance in the law and that the civil judge should be able to evaluate the criminal verdict in specific cases merely as a clue, rather than having a definite obligation to accept it.

**Keywords:** Enate, Acquittal, Influence, Rule of Compliance, Laws Creating rights, Conviction

## Introduction

In addressing lawsuits that simultaneously possess both criminal and civil dimensions, the judicial system employs a rule known as the “binding effect of a criminal judgment in civil proceedings,” to prevent the issuance of contradictory judgments, as stipulated in Article 18 of the Code of Criminal Procedure. According to this article, whenever a final criminal judgment is effective regarding the essence of a civil matter, it is binding upon the civil court. While the foundation of this rule rests on the presumed superiority of the investigative capabilities of criminal courts and the necessity of upholding the authority of *Res Judicata* (the matter already judged), in practice, the adoption of “absolute compliance” to this article has led to serious challenges in the realization of justice. Out of fear of disciplinary action, many civil judges have accepted the contents of criminal judgments even in cases of incorrect legal characterization or deficient investigations. In some instances, this has turned criminal judgments into tools for “civil litigation engineering” through collusion in criminal cases. Therefore, this research, adopting a descriptive-analytical method and examining legal texts, legal doctrine, and judicial practices, seeks to define criteria for transitioning from blind compliance toward “argumentative influence”, aiming to identify and bridge the gap between the legal text and justice in its practical application.

## Discussion and Findings

In analysing this issue, one must first address the common concepts shared by the two legal systems; criminal law, particularly regarding crimes against property, is heavily dependent on civil law. Concepts such as “property”, “ownership”, and “rights-generating rules” form the foundation of both systems. Consequently, if a criminal judge errs in the characterization of these

concepts, the absolute compliance of the civil court to such a description would lead to a violation of the fundamental rules of civil law. Therefore, the unity of the legal system necessitates that the characterization of concepts be consistent across both jurisdictions, and in the event of an error in substantive characterization, priority should be given to the specialized rules of civil law. This necessity is also evident in the evaluation of the rigor of criminal investigations; because, although the criminal authority has greater freedom in gathering evidence, this does not necessarily imply the absolute correctness of all judgments. In fact, the validity of a criminal judgment for a civil court should be contingent upon three criteria: the correct characterization of the legal matter, the sufficiency of the investigation, and the adherence to the necessity of issuing an Anate order (an order of referral to another authority for determination of a prejudicial issue). Should a criminal judge issue a ruling based solely on personal interpretation without observing these frameworks, the absolute compliance of the civil court to such a judgment would constitute a weakening of legal concepts and a disregard for justice. Consequently, the analysis of the civil court's influence by a criminal judgment must be redefined based on the type of judgment (conviction or acquittal). In judgments resulting in conviction, compliance should not encompass all details and justificatory grounds. Although some have suggested the criterion of "essential, certain, and conclusive statements" to limit this compliance, such a criterion is ineffective against sham or collusive judgments. Particularly in cases where a criminal judgment is obtained through artifice or collusion (e.g., in compoundable offenses), the civil court should not rely solely on essential statements but should, based on the "Principle of Judicial Freedom" and relying on Article 199 of the Civil Procedure Law, have the right to re-evaluate evidence to prevent the im-

position of incorrect results on civil proceedings. Conversely, in judgments containing an acquittal, the civil court's adherence to the criminal judgment cannot be reduced to the operative part of the judgment (i.e., the mere acquittal); rather, it must focus on the "justificatory grounds". In cases where the acquittal is based on "insufficient evidence" or "failure to establish malicious intent", due to the difference in the standards of proof and the difference in the nature of the element of malicious intent in criminal and civil cases, these provisions will not prevent the civil judge from re-evaluating the case, and the matter is outside the scope of Article 18. The advisory opinions of the Legal Department of the Judiciary also emphasize that a ban on prosecution due to lack of evidence does not entail a determination of any factual matter. However, only if the acquittal is based on the "non-attribution of the crime" (denial of causation or the defendant's absence from the crime scene), is the civil court's adherence mandatory, as the factual matter (that the defendant did not commit the act) has been established.

### Conclusion

Ultimately, it may be concluded that, although the precedence of criminal proceedings over civil proceedings is rooted in the preservation of public order, it should not come at the expense of depriving the civil court of its discretion to ascertain the truth. Unqualified adherence in cases where the investigation has been incomplete or the legal characterization has been erroneous is inconsistent with judicial conscience.

The practical solution is for criminal judgments to be treated not as an "absolute binding obligation", but as a "strong evidence". To achieve this, it is proposed that the legislator explicitly detail the criteria for the "effectiveness of a criminal judgment" within Article 18 of the Code of Criminal Procedure and

encourage criminal judges to issue Anate orders in the event of complex legal disputes. This would prevent contradictory judgments and allow the civil court, relying on its own specialization, to execute the essence of justice.

## تحلیل قاعده نفاذ رأی کیفری در دادرسی مدنی؛ از تبعیت مطلق تا تأثیر استدلالی

مهدیه صادقیان،<sup>۱</sup> علی ضیاء الاسلامی،<sup>۲</sup> مهدی صادقی راد<sup>۳</sup>

### چکیده

در ماده ۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری به تأثیرپذیری آرای قضایی مدنی از احکام کیفری به ویژه در حوزه جرایم علیه اموال تصریح شده است که از آن تحت عنوان «قاعده نفاذ امر کیفری در دعوی مدنی» یاد می‌شود. پذیرش مطلق این قاعده بدون ارائه معیارهای روشن، موجب چالش‌های عملی در نظام قضایی شده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی به بررسی ضوابط این قاعده و دامنه اعمال آن پرداخته و یافته‌ها حاکی از آن است که اجرای این قاعده مستلزم بررسی ارتباط میان دو شاخه اصلی نظام حقوقی کیفری و مدنی، تشریح عناصر و مفاهیم مشترک حقوق مدنی و کیفری، توجه به مسائل مرتبط با دادرسی مانند تحلیل میزان اتقان تحقیقات کیفری، ضوابط صدور قرار اناطه و توجه به تفاوت احکام برائت و محکومیت در امور کیفری است. ملاحظه این ضوابط ما را به این نتیجه رهنمون می‌سازد که ضرورت تعیین محدوده تبعیت در قانون وجود دارد و دادرس مدنی باید بتواند در موارد خاص، رأی کیفری را صرفاً به مثابه یک گزینه ارزیابی کند؛ نه آن‌که الزام قطعی در پذیرش آن داشته باشد.

**واژگان کلیدی:** اناطه، برائت، تأثیرپذیری، قاعده تبعیت، قوانین موجد حق،

محکومیت.

۱. دکتری حقوق خصوصی، استاد مدعو دانشگاه یزد (مربی)، (نویسنده مسئول)  
mahdiye.sad68@yahoo.com

۲. دکتری حقوق خصوصی، وکیل پایه یک دادگستری  
alizia178@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه میبد، معاون قضایی دادگستری شهرستان یزد  
sadeghirad2002@gmail.com

## درآمد

تأثیرپذیری آرای حقوقی از کیفری مورد توجه و تصریح مقنن در ماده ۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری قرار گرفته و قانون‌گذار در نهایت ایجاز در آن ماده بیان نموده است: «هرگاه رأی قطعی کیفری مؤثر در ماهیت امر حقوقی باشد، برای دادگاهی که به امر حقوقی یا ضرر و زیان رسیدگی می‌کند، لازم‌الاتباع است». تصریح قانون‌گذار در این ماده، برگرفته از قاعده‌ای است که از آن به «اعتبار امر مختوم کیفری در آرای مدنی»، «حاکمیت مطلق رأی مراجع کیفری نسبت به دعاوی مدنی» و «نفاذ امر کیفری در امر حقوقی» تعبیر می‌گردد و از جمله بنیادهای نظری مذکور برای آن قاعده، امکان تحقیق گسترده‌تر محاکم کیفری و آزادی عمل بیشتر در کشف واقع، برخورداری از امکانات و اختیارات وسیع‌تر محاکم کیفری در تناسب با محاکم حقوقی، حضور دادستان و طرح دعاوی کیفری با ویژگی مطلق و قلمرو عام، گستره ادله در دعاوی کیفری، جلوگیری از صدور احکام متهاافت و متعارض در دو مرجع حقوقی و کیفری، اعتبار امر قضاوت شده و سرانجام حفظ اعتبار رأی کیفری به عنوان مظهر حمایت از شرافت، آزادی و حیات اشخاص است. این قاعده گرچه با تصویب ماده صدرالذکر در نظام حقوقی ایران پذیرفته شده، لیکن قانون‌گذار به ذکر تبعیت از مراجع کیفری به نحو مطلق بسنده نموده و هیچ‌گونه معیار و ضابطه‌ای جهت تبعیت ارائه ننموده و قلمرو و دامنه آن را مشخص نکرده است و همین امر در مقام عمل سبب‌ساز تحلیل‌های ناصحیح و بالتبع نوعی تبعیت محض توسط دادرسان مدنی شده است؛ به نحوی که بسیاری از افراد از بیم عواقب رأی کیفری، از طرح شکایت کیفری خودداری می‌ورزند. پرداختن به امور غیر ضروری در دادنامه کیفری، عدم رعایت قواعد و ضوابط مالکیت، اعلام بی‌اعتباری رابطه قراردادی افراد توسط قاضی کیفری بدون صدور قرار اناطه، اشتباه در توصیف ماهیت حقوقی، استناد به جهات متفاوت و متضاد در هنگام صدور رأی برائت، عدم توجه به تبانی در تشکیل پرونده کیفری مخصوصاً در جرائم قابل گذشت و نقایص تحقیقات مرجع کیفری از جمله مواردی است که سایه سنگین آن در رسیدگی مدنی احساس می‌شود و نوعی بن‌بست برای دادرسی مدنی ایجاد نموده است؛ به نحوی که دادرسان، در پاره‌ای از موارد باید اموری را مورد پذیرش قرار دهند که بر اساس ماده ۱۸ قانون مذکور به

آن‌ها تحمیل گردیده؛ بدون آن‌که مفاد آن رأی کیفری با نظر قضایی ایشان هم‌خوانی داشته باشد. بدیهی است که اگر موضوع دعوای مدنی صرفاً زیان ناشی از جرم باشد، اصولاً تحلیل تبعیت چندان دشوار نیست، لیکن همواره چنین نیست، بلکه عناوین دعوای حقوقی یا ناشی از آثار وضعی معاملات (بطلان و انحلال) یا اجرای تعهدات است و یا آن‌که منبعث از الزامات خارج از قرارداد و دعوای خسارات است. بدیهی است هر دعوا، ارکان، عناصر و شروط خاص خود را دارد و الزاماً آن رفتاری که در مرجع کیفری به عنوان موضوع جرم مورد بررسی قرار گرفته، با همان کیفیت و سبک و سیاق در مرجع حقوقی مطرح نمی‌باشد؛ بنابراین در چنین مواردی تبعیت محض دادرس مدنی از مفاد رأی کیفری بدون تحلیل دقیق موضوع مطروحه، نوعی تنزیل مفاهیم حقوقی است و شایسته است برای پی بردن به منظور مقنن و تحلیل دامنه قاعده نفاذ امر کیفری، بنا به موضوعات و شرایط هر پرونده، گستره‌ای از تبعیت مطلق تا تأثیرپذیری از رأی کیفری به مثابه یک قرینه یا دلیل مورد بحث قرار گیرد. ذکر مزایا و معایب قاعده تبعیت و توجه به رابطه حقوق مدنی و کیفری و در عین حال لزوم عمل به قانون، ما را بر آن داشت تا به تبیین و تشریح ملاک‌ها و معیارهای مؤثر در این قاعده بپردازیم تا در مقام عمل، رعایت آن نه تنها موجب آشفتگی دادرسی و تحمیل نظر خلاف قانون نشود، بلکه دادرس مدنی با به کارگیری دانش و تجربه خویش و با تفکیک شرایط و ارکان هر دعوا، به شیوه‌ای صحیح و اصولی از این قاعده بهره برد. برای تدوین ضوابط و معیارهای این قاعده، ابتدا باید رابطه دو نظام حقوقی مدنی و کیفری از حیث عناصر و مفاهیم مشترک مورد بررسی قرار گیرد تا دادرس در مقام عمل و در پرتو عوامل پیوند دهنده این دو نظام، ضمن احترام به نتایج تحقیقات یکدیگر، یافته‌های مشترک را به عنوان قدر متیقن مورد پذیرش قرار دهند. همچنین در مواردی که قواعد اختصاصی و متفاوت بر موضوع حاکم است، از عدم تبعیت هراسی نداشته باشند، بلکه با اتکا به اصول تخصصی هر حوزه، تصمیمی منطبق با ماهیت دعوا و مقتضیات قانونی اتخاذ نمایند. جهت نیل به این هدف، در سه بخش برآنیم تا نخست، با بررسی و تحلیل مبانی مشترک حقوق کیفری و مدنی در موضوع اموال، عناصر و ارکان مشترک موضوع مدنی و کیفری را مورد شناسایی قرار دهیم تا مشخص شود قاضی کیفری نباید از این مبانی تخطی

کند و تحت عناوینی چون استقلال حقوق کیفری، طرحی دیگر از خود دراندازد؛ دوم، موضوع تأثیرپذیری یا تبعیت را از زاویه فرایند طی شده یا ساختار تحقیقات و ارزیابی ادله در پرونده کیفری مورد تحلیل قرار دهیم؛ زیرا نباید صرفاً دادنامه صادر شده از مرجع کیفری یا حقوقی را ملاک ارزیابی قرار داد، بلکه توجه به نوع جمع‌آوری و دستیابی به ادله و کشف وقایع و عناصر موضوعی از اموری است که متضمن تعیین ارزش و جایگاه ماحصل آن قضاوت که در دادنامه تبلور یافته است می‌باشد؛ سوم، به تحلیل این موضوع از حیث نتیجه رسیدگی کیفری که متضمن قرار منع تعقیب یا رأی براءت است و یا متضمن محکومیت و احراز مجرمیت بپردازیم؛ تا با تعیین ضوابط و مشخص نمودن موازینی که امر تأثیرپذیری را قاعده‌مند می‌نماید، این موضوع از حالت پدیده منفی خارج و مزایای آن به نحو بهتری آشکار شود.

### ۱. مفاهیم مشترک دعوای مدنی و کیفری

اگرچه موضوع تبعیت در قانون شکلی بیان شده و اصولاً حقوق دانان این قاعده را امری مرتبط با دادرسی قلمداد می‌کنند، اما مبانی این قاعده ریشه در قواعد ماهوی حقوق مدنی و حقوق جزا دارد؛ چرا که پرونده قضایی مجموعه‌ای از امور ماهوی و شکلی است که خاستگاه آن، دو نظام کیفری و مدنی است و تقلیل قاعده تبعیت به امری شکلی فی‌نفسه صحیح نیست. این دو رشته از حقوق، اگرچه کارکردهای خاص خود را دارند، اما آنچه مسلم است، حقوق کیفری در دو مفهوم کلی که موضوع جرایم علیه اموال از آن نشأت می‌گیرد، و امدار حقوق مدنی است. این دو مفهوم اموال و مالکیت<sup>۱</sup> و طواری آن و امور مرتبط با قواعد موجد حق<sup>۲</sup> است. از همین روست که قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی به تعریف مجدد حقوق مرتبط با اموال و مالکیت نپرداخته و اصل وحدت نظام حقوقی را حفظ کرده است. اگر قاضی کیفری بنا به تجربه قضایی و دانش خود، حین رسیدگی کیفری ضوابط کلی چگونگی به دست آوردن مالکیت مشروع و یا امور موجد حق را به نحوی که در حقوق مدنی شناسایی شده و قواعد آن مورد بحث و بررسی قرار گرفته است رعایت کند؛ طبعاً نتیجه پرونده کیفری دارای پیوند و هم‌پوشانی بیشتری با پرونده

1. Property and ownership

2. Law creating rights

مدنی می‌شود و تلاطم منفی و تغییرات نامتعارف کمتری را در امور حقوقی شاهد خواهیم بود.

## ۱-۱. اموال و مالکیت

در تألیفات حقوق مدنی، مال به عنوان چیزی که دارای ارزش اقتصادی (کاتوزیان، ۱۴۰۰: ۱۰) و قابل تقویم به پول است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۵۹۵) تعریف شده است و حقوق دانان عناصر شش‌گانه قابلیت اختصاص به شخص، نافع بودن، مشروع بودن و عقلایی بودن نفع آن، قابلیت معاوضه و مبادله و قابل تقویم بودن را برای آن بر شمرده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۵: ۴/۳۲۸) و مالکیت را به عنوان کامل‌ترین مصداق سلطه شخص بر مال ذکر نموده‌اند و مراتب ضعیف‌تر آن را مشتمل بر حق انتفاع و حق ارتفاق دانسته‌اند. خاستگاه این مفاهیم گرچه حقوق مدنی است، لیکن یکی از مفاهیم مشترک میان حقوق جزا و حقوق مدنی، مفهوم «مال» است (میرمحمدصادقی و رحمتی، ۱۳۹۵: ۱۱). قانون‌گذار در مواد ۲۹ و ۱۴۰ قانون مدنی، شرایط تحقق مالکیت مشروع و نوع رابطه وضعی بین اموال و اشخاص را مورد بحث قرار داده است و در چارچوب این ضوابط، موضوع جرایم و عناصر آن تعریف می‌شود، اما فارق این دو شاخه از حقوق آن است که در حقوق مدنی از رابطه افراد با اموال، از حیث قواعد وضعی (صحت و بطلان و ...) بحث می‌شود و در حقوق کیفری ضمانت اجرای تجاوز و تعدی نسبت به حقوق و اموال دیگران، تحقق جرم و مجازات است، لیکن قاضی کیفری برای احراز عنصر مادی جرم باید نوع علقه بین شخص و مال را به همان شیوه دادرس مدنی احراز نماید؛ به عبارت دیگر، در این جا قاعده تبعیت به نحو دیگری محقق می‌شود و منبع تحقق عناصر و ارکان پرونده کیفری، مفاهیم حقوق مدنی می‌باشند و چنانچه این قواعد مشترک به نحو صحیح توصیف یا تفسیر شود، اصولاً امر تبعیت، دادرس مدنی را با چالش مواجه نمی‌کند. به‌طور مثال در پرونده کیفری ممکن است قاضی با استناد به وکالت رسمی تام‌الاختیار و با استناد به علم قاضی و بدون توجه به قواعد حقوق مدنی، شاکی را ذی‌نفع و مالک در پرونده خیانت در امانت قلمداد کند، ولی متهم پرونده یا شخص ثالث دادخواست اثبات مالکیت و استرداد مال منقول به طرفیت شاکی مذکور را در دادگاه حقوقی طرح کند. در این جا طبق ماده ۶۵۶ قانون مدنی اثر

وکالت نیابت در امور است و نه عقد تملیکی و توصیف ناصحیح عقد قطعاً دادرس مدنی را با چالش مواجه می‌نماید.

## ۲-۱. قواعد موجد حق

از دیگر مفاهیم مشترک حقوق مدنی و کیفری، قواعد موجد حق است. برخی اندیشمندان قوانین موجد حق را قوانین تعیین کننده در نظر گرفته‌اند (شمس، ۱۳۸۵: ۵۶۶) و آن را در مقابل حقوق تضمین کننده، عبارت از قواعد و مقررات حقوقی دانسته‌اند که حقوق و تعهدات اشخاص و حدود آن را تعیین می‌نماید (شمس، ۱۳۹۰: ۲۰)؛ برخی دیگر نیز با تعبیری دقیق‌تر، قواعد موجد حق را قوانینی دانسته‌اند که سبب تحقق، انتقال و از بین رفتن حقوق و تعهدات می‌شوند (خدابخشی، ۱۳۹۳: ۵۴۹؛ نصیری و شهابی، ۱۳۹۵: ۱۵۸). به بیان دیگر، از دید بسیاری از اندیشمندان، قواعد موجد حق سه دسته از قوانین را در بر می‌گیرد: قوانین تشکیل حق، قوانین انتقال حق و قوانین زوال حق؛ لذا روابط معاملاتی اشخاص، اصولاً در فرضی که منجر به اختلاف و نزاع شود، در این سه حوزه قابلیت بررسی دارد؛ زیرا غالباً طرفین در مورد تشکیل، وجود یا عدم وجود رابطه حقوقی دچار تنازع می‌شوند یا آن‌که آثار تعهدات و قراردادهای مورد مناقشه است و یا این‌که بر سر زوال تعهد و به‌طور کلی اموری که موجب انحلال عقود و قراردادهای یا سقوط آن می‌شود به دادگستری مراجعه می‌کنند. مهم این است که موضوع صلاحیت دادگاه مدنی در حوزه قراردادهای، غالباً آثار وضعی عقود و قراردادهای (قواعد صحت، بطلان، لزوم، جواز و ...) می‌باشد، ولی در حقوق کیفری قانون‌گذار نقض قواعد موجد حق از طریق به کارگیری عنصر سوء نیت را مشمول مجازات دانسته است؛ از این رو قاضی کیفری برای تشخیص رفتار مجرمانه باید احکام و قواعد مرتبط با امور موجد حق را شناسایی کند و از این حیث تفاوتی میان محکمه حقوقی و کیفری وجود ندارد. این قواعد مشترک اگر به نحو صحیح توصیف یا تفسیر شود، اصولاً امر تبعیت دادرس مدنی را با چالش مواجه نمی‌کند تا قاعده تبعیت باعث اضطراب و تشویش شود. بدیهی است که نگرانی محاکم حقوقی ناشی از این امر است که به زعم ایشان مرجع کیفری بر اثر اشتباه در توصیف یا بار نمودن آثار و نتایج عقود و قراردادهای به نتیجه‌ای دست یافته که از منظر دادگاه مدنی موازین قانونی و شرعی و اصول حقوقی

نقض شده است؛ لذا بسیاری از مفاهیم مورد کاربرد در حقوق کیفری از جمله مالکیت و حقوق عینی نسبت به اموال و املاک، قواعد کلی تشکیل و صحت عقود، همچنین عقود جایز، لازم و آثار و قواعد آن، در حقوق کیفری نیز دارای کاربرد است و یکی از پل‌های ارتباطی میان حقوق مدنی و حقوق جزا همین مفاهیم کلی و مبنایی در حقوق مدنی است؛ از این رو انتظار می‌رود که قاضی کیفری در بررسی جرائم، این قواعد و هنجارها را رعایت نموده و قواعد تشکیل دهنده، انتقال دهنده و زائل کننده حقوق را در همان مفهوم و جایگاهی که قاضی مدنی اعمال می‌کند به کار بندد. پس از بررسی مفاهیم مشترک دو شاخه از حقوق و ضرورت توصیف این مفاهیم به نحو واحد، در بند آتی به بررسی موضوع تبعیت یا تأثیرپذیری از زاویه ساختار تحقیقات و ارزیابی ادله در پرونده کیفری می‌پردازیم.

## ۲. تحقیقات و یافته‌های مرجع کیفری

بن‌مایه قضاوت، چگونگی انطباق حکم بر موضوعات خارجی است و قضاوت در مفهوم کلی امری کیفی است. ارزش‌گذاری، اعتبار و اتقان آرای قضایی مبتنی بر چگونگی جمع‌آوری داده‌ها و ارزیابی ادله و اموری است که در توصیف ماهیت حقوقی یک عمل یا واقعه خارجی و تعیین حکم آن قضیه مؤثرند. مرجع کیفری از آن جهت که تأثیر عملش بر حفظ نظم و امنیت در اجتماع متبلور می‌شود، از یک‌سو از آزادی عمل بیشتری در تحقیقات خود برخوردار است و از سوی دیگر رجحان آراء و تصمیمات آن بر سایر مراجع قضاوتی (اعم از اداری، داوری و مدنی) لازم و ضروری است و به نوعی، سایر مراجع در درجه پایین‌تری قرار می‌گیرند تا امر کیفری در صدر قرار گرفته و امور مدنی، اداری و داوری خود را در ذیل آن تعریف کنند.

در اهمیت این موضوع و این‌که مبتنی بر مصالحی است، کمتر کسی تردید به خود راه می‌دهد، اما عمده بحث در این قسمت ظاهر می‌شود که کدام دسته از تصمیمات مراجع کیفری و با چه ابزار و معیار سنجشی شایسته تبعیت می‌باشند. به اعتقاد ما، در جمع‌بندی مجموعه عوامل مؤثر، سه دسته از موضوعات، قابلیت قلمداد شدن به عنوان ضابطه در بحث حاضر را دارند؛ زیرا رأی صحیح اصولاً محصول جمع‌آوری ادله و تحقیقات مکفی به منظور انطباق عمل افراد بر حکم

قانونی است و از این رو، صرف اشاره به خود رأی بدون توجه به مقدمات امر، قضاوتی سطحی است؛ لذا اگر قاضی مدنی اهل دقت نظر و تبحر باشد، به منظور اتقان قضایی باید تمامی پرونده را مطالبه و از آن گزارش تهیه کند. این سه ضابطه که در ذیل به تشریح آن می‌پردازیم، عبارت است از: کیفیت توصیف امر حقوقی در مرجع کیفری، کفایت تحقیقات در مرجع کیفری و رعایت لزوم صدور قرار اناطه در مرجع کیفری.

## ۱-۲. توصیف اعمال و وقایع حقوقی در مرجع کیفری

توصیف<sup>۱</sup> فرایندی است که ماهیت حقوقی موضوعات مطرح شده را معین و آن موضوعات را مشمول احکامی خاص می‌کند (غمامی و اشراقی آرانی، ۱۳۸۹: ۲۶۸). به بیان دیگر توصیف وسیله‌ای است برای اعمال قواعد حقوقی و ماهیت حقوقی و آثار قانونی موضوعات دعوا را روشن می‌کند (همان: ۲۶۹). توصیف صحیح عمل در تعیین حکم مربوطه به آن و آثار و نتایج آن تأثیر مستقیم دارد. اگر موضوع پرونده کیفری را به عنوان صغرای قضیه در نظر بگیریم و حکم قانونی مربوطه را به عنوان کبرا، آنچه در سرنوشت پرونده قضایی مؤثر است این امر است که قاضی تا چه میزان در تهیه مقدمات قضیه و بار نمودن اثر قانونی توفیق حاصل نموده است. چه‌بسا دادرسان مجرب مدنی که از اشتباه بودن توصیف نوع اعمال و وقایع حقوقی شکایت دارند. به‌طور مثال، قاضی کیفری در تعریف و ارکان عقود عینی که قبض در آن شرط صحت است دچار خطا گردیده و عنصر مادی جرم را بر مبنای هبه غیر مقبوض محقق دانسته و به اعتبار آن، مشتکی‌عنه را محکوم نموده است و هم‌اکنون دادرس مدنی در رسیدگی به دعوای اعلام بطلان عقد هبه با چالش مواجه می‌شود. از یک‌سو عدم تبعیت از مفاد رأی کیفری نوعی تعارض را در پی داشته و منشأ رأی کیفری را بی‌اعتبار می‌کند و از سوی دیگر دادرس مدنی در تبعیت از این استنباط در نظر قضایی دچار تردید می‌شود. حال این سؤال مطرح می‌شود که آیا مرجع حقوقی مکلف به تبعیت از مرجع کیفری در خصوص توصیف اشتباه از ماهیت عقد است؟ به نظر پاسخ به این سؤال که به تفصیل در بندهای آتی به آن پرداخته می‌شود منفی است؛ زیرا امر شکلی یا امر مرتبط با دادرسی نباید

1. Qualification

آشکارا قواعد ماهوی را برخلاف جهت عدالت و احقاق حق متأثر سازد. در پرتو اصل وحدت نظام حقوقی، قاضی کیفری جز در مواردی همچون احراز تبانی نباید توصیفی برخلاف قواعد تشکیل عقد (موجد حق) ارائه نماید، لیکن عدم تبعیت باید مستند و مستدل به ادله و قواعد بسیار قوی و مؤثر باشد؛ زیرا مرز باریکی میان نقض ماده ۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری و افتادن در دام تخلف انتظامی از یک سو و نقض عدالت و احقاق حق از سوی دیگر وجود دارد.

## ۲-۲. کفایت تحقیقات در مرجع کیفری

ویژگی بارز تحقیقات در مرجع کیفری آن است که حقوق دانان و به تبع آنان، قانون‌گذاران دست قاضی را در دادرسی‌های کیفری جز در امور منافی عفت باز گذاشته و او را در تحصیل دلیل آزاد می‌گذارند. قاعده مشروعیت تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری آمده است (نجاززادگان سرابی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۵۳) و مرجع کیفری با توجه به آزادی عمل می‌تواند بدون محدودیت، دلایل له و علیه متهم و شاکی را جمع‌آوری کند و به منظور روشن شدن واقعیت، تحصیل دلیل انجام دهد و از علم خود که همان علم قاضی است استفاده کند (محمدی و مرادی قلعه و حیدری، ۱۴۰۱: ۲۱۹)؛ از این رو است که مواد ۲۱۱ الی ۲۱۳ قانون مجازات اسلامی به علم قاضی اهمیت ویژه‌ای بخشیده؛ به نحوی که حتی اگر علم از نوع بین باشد می‌تواند در قبال سایر ادله به ظاهر معتبر مورد استناد قرار گیرد. این امر گرچه طبق قاعده باید اعتبار و حجیت تحقیقات قضایی مرجع کیفری را سبب شود؛ ولی در عمل به دلیل شتابزدگی یا کم‌تجربگی قضات دادسرا، با وضعیت‌هایی مواجه می‌شویم که متضمن فقدان دقت کافی در تحقیقات و نتیجتاً وجود نقایص و ناکارآمدی در جمع‌آوری و کشف ادله اثبات می‌باشد؛ از این رو است که فرایند پرونده کیفری و بنیان و مبانی رأی کیفری که مبتنی بر تحقیقات و مستندات است، قاضی مدنی را متأثر می‌سازد و ذهن را به این پرسش رهنمون می‌سازد که چنانچه در مرجع کیفری، رأیی بر مبنای تحقیقات ناقص یا ناکافی صادر شده باشد، آیا مرجع حقوقی می‌تواند با رسیدگی دقیق‌تر و تحقیقات کامل به نتیجه‌ای قابل قبول و متفاوت از منطوق رأی کیفری دست یابد. در پاسخ به این پرسش با این ابهامات مواجهیم که اگر مرجع حقوقی بخواهد با اعلام بی‌اعتباری تحقیقات مرجع کیفری،

نتیجتاً منطوق و محتوای رأی را غیر قابل پذیرش اعلام کند، با تعارض و تشّت آرأ مواجه می‌شویم؛ در حالی که هیچ مرجع عالی‌تری نقایص و بی‌اعتباری رأی یا تحقیقات مرجع کیفری را اعلام ننموده است. از سوی دیگر ملزم نمودن قاضی به صدور رأی بر اساس تحقیقات و مستندات مرجع دیگری که به زعم وی صحیح نیست امر پسندیده‌ای نبوده و با موازین سازگاری ندارد؛ از این رو پاسخ به این پرسش بسیار دشوار است، لیکن به نظر می‌رسد با توجه به آن‌که رأی مرجع قضایی متعاقب مجموعه‌ای از وقایع، موضوعات و ادله است، قاضی مدنی می‌تواند در پرتو ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، در رسیدگی قضایی با مراجعه به وجدان خود، به علم و یقین در موضوعی دست یابد؛ زیرا به موجب آن ماده، اصالت با کشف حقیقت است و چنان‌چه در مرجع کیفری رأیی بر مبنای تحقیقات ناقص یا ناکافی صادر شده باشد، مرجع حقوقی می‌تواند با رسیدگی دقیق‌تر و تحقیقات کامل به نتیجه‌ای متفاوت از منطوق رأی کیفری دست یابد.<sup>۱</sup> مجوز انجام تحقیقات از سوی دادگاه حقوقی جز ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، بند ۵ ماده ۳۷۱ و بند الف ماده ۴۰۵ قانون مذکور در باب فرجام است. به موجب این مواد، اگر تحقیقات و رسیدگی مرجع تالی دارای ایرادهایی باشد، مرجع عالی در چارچوب اختیارات خود، موارد نقص را مشخص و دستور انجام آن را به مرجع تالی می‌دهد. در موضوع ما، گرچه رابطه مرجع کیفری و حقوقی از نوع عالی و تالی نیست و سخن از قاعده نفاذ رأی کیفری در امر حقوقی است، لیکن از مجموع مواد قانونی از جمله اصل هادی و

۱. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۱۰۳۱ به تاریخ ۱۴۰۳/۳/۲۷ مؤید این استدلال است: «در پرونده کیفری، متهم از جهت ارتکاب بزه اختلاس به رد مال مورد اختلاس محکوم می‌گردد و در ادامه بانک خواهان یا تقدیم دادخواست حقوقی، خسارت تأخیر در تأدیه وجوه مورد اختلاس را مطالبه می‌نماید. خواننده در دادرسی حقوقی ضمن اذعان به ارتکاب بزه انتسابی، اسنادی ارائه می‌نماید که حکایت از برداشت وجوه مورد اختلاس از حساب بانکی ایشان در طی فرایند کیفری توسط بانک خواهان دارد. حال سؤال این است که آیا دفاع خواننده قابل ترتیب اثر حقوقی در صدور رأی قطعی کیفری بر محکومیت است یا خیر؟ پاسخ: نظر بر این‌که استرداد یا عدم استرداد وجوه مورد اختلاس در مسئولیت خواننده نقش اساسی دارد و امور یاد شده باید به عنوان اموری موضوعی از سوی مرجع کیفری احراز شود، دادگاه حقوقی باید مراتب را از مرجع کیفری استعلام کند. اگر مرجع کیفری احراز کند که پیش از صدور رأی کیفری وجوه مذکور مسترد شده است، تصریح به رد مال در دادنامه کیفری موجب اخذ مجدد وجوهی که مسترد شده است نخواهد بود».

راهنمای مندرج در ماده ۱۹۹ می‌توان به این نتیجه دست یافت که صدور رأی بر مبنای تحقیقات ناقص یا ناکافی به نحوی که به حقوق اصحاب دعوا خلل وارد کند، در حقوق ما همواره دارای ضمانت اجرا بوده و از اصول و موازین دادرسی محسوب می‌شود؛ از این رو به نظر می‌رسد با استنباط از این مواد می‌توان قائل به آن گردید که در این موارد مرجع حقوقی مکلف به تبعیت نیست و باید به انجام تحقیقات لازم بپردازد.

### ۳-۲. صدور قرار اناطه در مرجع کیفری در موارد لزوم

یکی از ضوابط و مؤلفه‌های تأثیرگذار برای قاعده‌مندسازی تأثیرپذیری یا تبعیت، توجه به فرایند طی شده در پرونده یا ساختار تحقیقات و ارزیابی ادله در پرونده کیفری است. به عبارت دیگر نباید صرفاً دادنامه صادر شده از مرجع کیفری یا حقوقی را مبنای قضاوت قرار داد، بلکه توجه به نوع جمع‌آوری و دستیابی به ادله و کشف وقایع و عناصر موضوعی از امور مهم در تأثیرپذیری از آراء است. از این منظر، در فرضی که قاضی کیفری با تشخیص و تحلیل دقیق توانسته باشد امور موضوعی را به نحو صحیح جمع‌آوری و توصیف مناسب بر آن بار نموده باشد و در جایی که ضرورت اقتضا نموده، با صدور قرار اناطه از دخالت نابه‌جا در امور حقوقی محض خودداری ورزیده باشد و پرونده را به ضرورت ماده ۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری تا حصول نتیجه قطعی پرونده حقوقی متوقف نموده باشد، نگرش ما به موضوع تبعیت تغییر خواهد یافت؛ زیرا پیش‌بینی قرار اناطه در فرایند رسیدگی کیفری متضمن تشخیص مقنن به ارتباط و پیوند حقوق مدنی و حقوق جزا از یک‌سو و تفاوت قلمرو آن از سوی دیگر است. بدیهی است که عدم صدور قرار اناطه در مواقع ضرورت و صدور رأی توسط قاضی کیفری بدون رعایت چارچوب‌های قواعد موجد حق یا مالکیت، قاضی مدنی را در تأثیرپذیری از رأی کیفری دچار تردید می‌کند. در برخی موارد، مسائل خاص حقوقی نزد قاضی کیفری مطرح می‌شود و فرایند پرونده کیفری تحت تأثیر قرار می‌گیرد. در چنین صورتی باید دید که آیا مرجع کیفری، با طرح هرگونه ادعای حقوقی در پرونده کیفری یا تشکیل پرونده حقوقی، مکلف به صدور قرار اناطه تا حصول نتیجه قطعی در آن پرونده است. آیا ضابطه‌ای جهت صدور قرار اناطه وجود دارد؟

تعیین ضابطه جهت صدور قرار اناطه، یکی از امور تأثیرگذار جهت قاعده‌مندسازی تبعیت است؛ زیرا چنانچه قاضی مدنی پس از ملاحظه پرونده کیفری، متوجه شود که قاضی در حین رسیدگی به دلیل وجود مسائل حقوقی، به اقتضای قواعد صلاحیت از حوزه صلاحیت خویش فراتر نرفته و ذی‌نفع را ملزم به طرح دعوای مناسب حقوقی نموده و سپس با اتکا به نتیجه حاصله مبادرت به صدور رأی نموده است، قطعاً با فراغت خاطر بیشتری از رأی کیفری تبعیت می‌کند؛ زیرا دو مرجع حقوقی و کیفری به صورت مکمل یکدیگر عمل نموده و فرایند احقاق حق از مسیر اصولی و صحیحی پیش رفته است، اما از سوی دیگر چنانچه مسائل حقوقی مطرح شده باشد و قاضی کیفری بی‌اعتنا به صلاحیت، خود رأساً اظهار نظر در امور حقوقی نموده و یا با عدم اظهار نظر یا عدم توجه به مستندات ابرازی، تصمیم نهایی خویش را گرفته باشد، قاضی مدنی در مواجهه با چنین رأیی همواره دچار تردید می‌شود؛ از این حیث که نتیجه حاصله در فرایند کیفری مطابق با حقیقت می‌باشد یا خیر؛ از این رو در این بند به تحلیل ضابطه صدور این قرار و تکلیف دادگاه کیفری پس از صدور رأی حقوقی می‌پردازیم.

قانون آیین دادرسی کیفری در ماده ۲۱ صدور قرار اناطه را مختص مواردی دانسته که احراز مجرمیت متهم منوط به اثبات مسائلی است که رسیدگی به آن‌ها در صلاحیت مرجع کیفری نیست و در صلاحیت دادگاه حقوقی است و در ذیل تبصره آن، تنها اموال منقول را از شمول این ماده مستثنی دانسته است. قانون‌گذار در این ماده هیچ ضابطه دیگری را برای صدور قرار اناطه پیش‌بینی ننموده و به‌ظاهر تشخیص مرجع کیفری را حجت دانسته است. مقنن در این ماده مشخص ننموده که آیا احراز هر امر حقوقی در صلاحیت دادگاه حقوقی است یا آن‌که مرجع کیفری باید میان امور حقوقی متعدد قائل به تفصیل شود. سکوت مقنن در این زمینه ما را به بررسی نظر دکترین حقوقی وامی‌دارد. برخی از حقوق‌دانان در این خصوص قائل به آن هستند که تعلیق دعوا مغایر اصل استقلال کیفری محسوب می‌شود؛ زیرا این اصل اقتضا دارد که به تمام لوازم و فروع دعوای کیفری در همان فرایند رسیدگی شود و توقف یا تعلیق آن، امری غیر بایسته تلقی شود (خدابخشی، ۱۳۹۲: ۴۲۴-۴۲۵). برخی دیگر از حقوق‌دانان در این زمینه قائل به آن هستند که «اذن در شیء اذن در

لوازم آن» است و قاضی که نسبت به جرمی تحقیق یا رسیدگی می‌نماید، باید بتواند در مبانی و مقدمات آن نیز بازجویی و رسیدگی کند (آشوری، ۱۳۸۳: ۱۹۰)؛ از این رو مفهوم اناطه امری خلاف اصل محسوب می‌شود. برخی دیگر نیز اذعان داشته‌اند «اناطه در صورتی مصداق پیدا می‌کند که دادگاه جزا به سهولت نتواند مالکیت مجنی‌علیه را تشخیص دهد. اگر مقرر شود نسبت به دعاوی کیفری که مربوط به اموال است دادگاه کیفری رسیدگی را معلق کند و قضیه را به دادگاه حقوقی احاله دهد، جریان دعاوی که همه مردم را به ستوه آورده مضاعف می‌شود» (علی‌آبادی، ۱۳۸۴: ۴۲۳-۴۲۵). برخی دیگر از حقوق‌دانان هم‌سو با این اصل معتقدند که جریان رسیدگی دعوی وقتی به نقطه‌ای می‌رسد که بدون ارزیابی یکی از مسائل حقوقی و استفاده از آثار آن امکان ادامه وجود ندارد، اناطه محقق می‌شود و صدور قرار اناطه منوط به تأثیر نتیجه مسأله مورد نزاع در اصل جریان رسیدگی است (خدابخشی، ۱۳۸۴: ۲۶۱). این گروه بر خلاف تبصره ماده ۲۱ آیین دادرسی کیفری قائل به آن هستند که معیار تحقق اناطه، نه در نوع مال است و نه در سبب مال، بلکه در حفظ حریم دادگاه کیفری با ضابطه «اقدام متعارف» می‌باشد. از دید آن‌ها اگر اختلاف در مورد مال منقول یا غیر منقول به نحوی است که دادگاه کیفری بدون اقدام نامتعارف رسیدگی حقوقی و اجرای مستقیم قواعد خارج از حوزه حقوق کیفری می‌تواند به آن خاتمه دهد، نوبت به اناطه نمی‌رسد؛ در غیر این صورت باید به صدور قرار اناطه اقدام کند و در این فرض نیز فرقی میان مال منقول و غیر منقول نیست (خدابخشی، ۱۳۸۴: ۲۷۶).

ملاحظه نظرات نویسندگان ما را به این نتیجه رهنمون می‌سازد که صدور قرار اناطه امری استثنایی و برخلاف اصل است و از دید آن‌ها، اگر مرجع کیفری به صورت متعارف و بدون دخالت در قواعد ذاتی دیگر مراجع بتواند به موضوعات رسیدگی کند نوبت به اناطه نمی‌رسد و اگر محدوده دخالت آن به صورت نامتعارف جلوه کند به نحوی که از هدف اصلی خود و تقسیم‌بندی ذاتی موضوعات خارج شود، نباید خود به رسیدگی ادامه دهد و از حدود متعارف پا را فراتر گذارد (خدابخشی، ۱۳۸۴: ۲۵۸-۲۶۰). از دیدگاه آن‌ها ضابطه «اقدام متعارف» در رسیدگی دادگاه کیفری به امور حقوقی، مناط صدور قرار اناطه است، لیکن به

نظر می‌رسد که افزون بر این معیار و در جهت تکمیل آن بتوان ضابطه دیگری را مستنبط از قواعد نظام حقوقی جهت صدور قرار اناطه ارائه داد. این ضابطه اموری حقوقی است که به «قواعد موجد حق» موسوم است. به اعتقاد ما برای حفظ تعادل و توازن منطقی در تعیین ابعاد دخالت مرجع کیفری در مباحث حقوقی، باید قواعد موجد حق را مورد توجه قرار داد. این قواعد قوانینی هستند که سبب تحقق، انتقال و از بین رفتن حقوق و تعهدات می‌شوند. از منظر این ضابطه، اگر اصل حق مورد ادعا که شاکی مدعی است جرم نسبت به آن واقع شده است مورد اختلاف باشد، باید موضوع را منوط به رسیدگی حقوقی نمود. اصل حق مورد ادعا ممکن است در سه منظر مورد اختلاف باشد:

نخست، اختلاف ممکن است در شرایط ایجاد حق و یا تشکیل عقد و قرارداد باشد. به‌طور مثال در اتهام ممانعت از استیفای حق، چنانچه بین شاکی و متهم در مورد مالکیت منافع مال غیر منقول اختلاف باشد یعنی متهم ادعای مستأجر بودن را داشته و شاکی منکر آن باشد، ادامه رسیدگی در دادگاه کیفری منوط به احراز رابطه استیجاری در دادگاه حقوقی است.

دوم، اختلاف ممکن است در شرایط انتقال حق مورد ادعا باشد؛ به‌طور مثال شاکی مدعی است حق انتفاع یا ارتفاقی به موجب قاعده قائم مقامی به وی منتقل شده است، اما متهم اساساً این انتقال حق را قبول ندارد.

سوم، گاهی اختلاف طرفین در سقوط و یا زوال حق است؛ به‌طور مثال شاکی مدعی رابطه قراردادی است، اما متهم ادعای فسخ یا اقاله دارد.

در این موارد سه‌گانه، مراجع کیفری امکان احراز امور حقوقی را به نحو مطلوب ندارند و اگر در مباحث ذاتی حقوقی با پیچیدگی‌های خود مداخله نمایند، تأثیرات نامطلوبی در حقوق و تعهدات طرفین خواهند داشت؛ از این رو به نظر می‌رسد چنانچه هم‌زمان با دعوای کیفری، دعوای حقوقی مرتبط با اصل حق مطرح باشد مرجع کیفری مکلف به صدور قرار اناطه تا حصول نتیجه قطعی در آن پرونده است و چنانچه دعوایی مطرح نباشد، مرجع کیفری باید به مجوز ماده ۲۱ ذی‌نفع را به طرح دعوای حقوقی رهنمون سازد. اگرچه افراط در صدور قرار اناطه به صرف اظهار یکی از طرفین راجع به امری حقوقی صحیح نیست و حداقلی از مستندات و

دلایل باید ضرورت صدور قرار اناطه را توجیه کند، اما در فرض وجود مستندات، امتناع قاضی کیفری از صدور قرار دارای توالی فاسد زیادی است و نتایج نامیمونی را بر فرایند قضایی خواهد گذاشت که از جمله آن‌ها می‌توان به خروج دادگاه کیفری از محدوده صلاحیت خویش و اظهار نظرهای غیر تخصصی اشاره نمود؛ زیرا بررسی آثار وضعی معاملات و به ویژه مباحث عقود و قراردادهای اموری پیچیده و تخصصی است که مستلزم بررسی در مرجع حقوقی است و از حدود صلاحیت‌های مرجع کیفری خارج است و ورود مرجع کیفری در امور حقوقی، در عمل منجر به صدور آرای می‌شود که فاقد استدلال‌ات صحیح حقوقی است.

### ۳. مفاد رأی کیفری و آثار آن

در این بخش، پس از بررسی قواعد مشترک حقوق مدنی و جزا و توجه به فرایند تحقیقات در مرجع کیفری، به تحلیل موضوع تبعیت از حیث مفاد رأی کیفری می‌پردازیم. رأی کیفری محصول استنتاج و ارتباط مفهومی میان وقایع پرونده و تشریح و ارزیابی ادله اثبات و نهایتاً بار نمودن حکم قضیه بر موضوع است.

گرچه ماده ۱۸ آیین دادرسی کیفری، به صورت مطلق مرجع حقوقی را در مواردی که رأی قطعی کیفری مؤثر در امر حقوقی باشد مکلف به تبعیت دانسته است، لیکن با توجه به آن‌که اعتبار امر مختوم کیفری در مسائل مدنی، آزادی ارزیابی قاضی مدنی را سلب می‌نماید و در پاره‌ای از موارد قاضی را به سوی نادیده انگاشتن وجدان بیدار خویش سوق می‌دهد باید به تحلیل موضوع از زاویه اجزای مختلف رأی پرداخت؛ زیرا رأی به تصریح مواد ۲۹۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی و ۳۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری دربردارنده اجزا و قسمت‌های مختلفی است. بر مبنای این امر، در دکترین حقوقی نیز رأی دادگاه را افزون بر مقدمه، مشتمل بر دو قسمت مهم منطوق<sup>۱</sup> و اسباب توجیهی (اسباب موجهه)<sup>۲</sup> دانسته‌اند و این پرسش اساسی مطرح است که قاضی مدنی در مواجهه با

۱. منطوق (نتیجه) حکم به مفهوم اخص یا بخش آمره حکم قسمتی است که موضوع مورد اختلاف طرفین به موجب آن فصل می‌گردد.

۲. اسباب موجهه جهات یا اسباب حکم که شامل جهات اعم از موضوعی و قانونی است و قاضی آن‌ها را با استناد به ادله اثبات دعوا (ادله خارجی) و قانون احراز می‌نماید و موجب می‌شود که

رأی کیفری که دارای اجزای مختلفی است، چه وقایع و موضوعاتی را باید ثبوت یافته تلقی کند. پاسخ به این سؤال دشوار است؛ زیرا در مقام عمل، تبعیت مطلق توالی فاسد و مشکلاتی را ایجاد نموده که پذیرش آن دشوار و محل تردید است. در بسیاری از موارد شاهد آن هستیم که قاضی کیفری مبادرت به اظهار نظرهایی نموده که لازمه ضروری اثبات بزه نبوده و نوعی قلم‌فرسایی در خصوص ماهیت و یا حکم بسیاری از مسائل حقوقی دارد و حال مرجع حقوقی، آن اظهار نظر را منطبق با ضوابط حقوقی نمی‌داند و یا آن‌که مرجع حقوقی، پس از ارزیابی ادله اثبات، به این حقیقت نائل می‌شود که رأی کیفری فاقد استدلال فنی و تخصصی است و در این حالت، قاضی حقوقی با این چالش مواجه می‌شود که آیا باید چشم‌پسته از رأی کیفری تبعیت نماید. از دیگر سو، در پاره‌ای از موارد قاضی حقوقی ممکن است به این حقیقت دست یابد که رأی کیفری با حیل و تقلب و جهت تضییع شخص ثالث اخذ گردیده؛ در این صورت آیا مرجع حقوقی باید قائل به آن باشد که اظهارات، تأییدات و تصمیمات قاضی کیفری نسبت به دعاوی مدنی، اعتبار امر مختوم و حاکمیت مطلق در رابطه با همه مسائل را دارد؟ در پاسخ به این سؤالات به نظر می‌رسد که گرچه قانون‌گذار در ماده ۱۸ قانون فوق‌الذکر، در صدد ایجاد ارجحیت و برتری نسبی برای آرای کیفری بوده تا با ایجاد موازنه مثبت به نفع رأی کیفری، مصالح عالیه نظام قضایی را حفظ کند و آن را دست‌خوش اراده افراد قرار ندهد، لیکن به‌رغم نص قانون، پذیرش اعتبار مطلق آرای کیفری در مسائل مدنی به بهای صدور رأی بر خلاف یقین قضایی تمام می‌شود؛ لذا به نظر می‌رسد که باید اصلی را مد نظر قرار داد و آن اصل، به تعبیر برخی از حقوق‌دانان، «اصل آزادی دادرس» در بررسی عناصر دعواست (خدابخشی، ۱۳۹۲: ۳۲۶)؛ زیرا پذیرش مطلق امر مختوم کیفری در مسائل مدنی، به قیمت عدم آزادی دادگاه مدنی تمام می‌شود و در صورت تردید در تحقق اعتبار امر مختوم کیفری در مسائل مدنی باید اصل را عدم چنین امری دانست و از این رو قلمرو، ضابطه و دامنه‌ای را برای تبعیت قائل گردید تا تبعیت بی‌چون و چرا و مطلق نباشد. ترسیم این قلمرو و بیان ضوابط آن، به نظر ذیل دو فرض تبعیت از مرجع حقوقی در آرای کیفری مبنی بر محکومیت و

نتیجه را در قالب منطق حکم و به کیفیت مندرج در آن اعلام نماید.

برائت میسر است که در ذیل به تحلیل آن می‌پردازیم.

### ۱-۳. آراء متضمن محکومیت

در فرضی که رأی کیفری متضمن مجرمیت شخصی به ارتکاب بزه است، مشاهده می‌شود که قضات کیفری در بخش مقدمه و اسباب توجیهی رأی، جهت اثبات بزه به قلم‌فرسایی می‌پردازند و در خصوص ماهیت یا حکم بسیاری از مسائل مدنی نیز اظهار نظر می‌نمایند و این اظهار نظر منجر به آن می‌شود که به حکم قاعده مندرج در ماده ۱۸، برخی قاضی حقوقی را مکلف به تبعیت از تمام قسمت‌های رأی کیفری بدانند؛<sup>۱</sup> این در حالی است که در بسیاری از موارد قاضی کیفری مبادرت به اظهار نظرهایی می‌نماید که لازمه ضروری اثبات بزه نبوده و این اطاله کلام موجبات تردید در تبعیت یا عدم تبعیت مرجع حقوقی را فراهم می‌سازد. منشأ این انحراف از آن‌جا ناشی می‌شود که قضات از یک‌سو به استناد اصل ۱۶۷ قانون اساسی، دغدغه مستدل و موجه بودن رأی خود را دارند و از سوی دیگر به کارگیری اصول و فنون استنباط قضایی، امری فنی و تخصصی است که اگر مورد استفاده نابجا قرار گیرد از اعتبار رأی می‌کاهد. از این‌رو برخی از حقوق‌دانان درصدد برآمده‌اند که با ارائه ضابطه «اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور رأی کیفری» (خدابخشی، ۱۳۹۲: ۳۲۷؛ عسگری‌توانی و محسنی و مهدوی ثابت و امینی، ۱۴۰۱: ۲۳) دامنه این قاعده را محدود سازند که در ذیل به تشریح این قاعده و نقد آن می‌پردازیم.

### ۱-۱-۳. اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور رأی کیفری

از دید برخی از صاحب‌نظران، با توجه به آن‌که اعمال مطلق قاعده «اعتبار امر مختوم کیفری در مسائل مدنی» آزادی ارزیابی قاضی مدنی را سلب می‌نماید، باید تعدیل‌هایی را بر این قاعده وارد ساخت و اعمال این قاعده را منحصر به «اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور رأی کیفری» دانست؛ به تعبیر دیگر «قاعده تجزیه رأی

۱. چنان‌که در دادنامه به شماره ۹۴۰۹۹۸۲۵۱۲۶۰۰۷۶۳ مورخ ۱۳۹۸/۱۰/۲۸ صادره از شعبه دیوان عالی کشور (موجود در سامانه ملی آرای قضایی) چنین منعکس گردیده است که دادگاه حقوقی به هیچ وجه مجاز نمی‌باشد که رأی خلاف رأی دادگاه کیفری صادر و اعلام نماید؛ بنابراین وقتی در خصوص موضوعی مثل ابطال سند و باطل دانستن قرارداد عادی در دادگاه کیفری اتخاذ تصمیم می‌شود (ولو به نادرست)، اخذ تصمیم مجدد در این خصوص توسط دادگاه حقوقی توجیه قانونی ندارد.

کیفری» را در خصوص تبعیت جاری دانست؛ بدین توضیح که مرجع حقوقی را مکلف به تبعیت از تمام قسمت‌های رأی از جمله مقدمه و اسباب توجیهی ندانست، بلکه تنها قائل به آن بود که مرجع حقوقی مکلف به تبعیت از مرجع کیفری در قسمت منطوق رأی است و از میان اظهار نظرهای مقدمه و اسباب توجیهی رأی نیز تنها «اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور مرجع کیفری» که لازمه احراز مجرمیت است، برای مرجع حقوقی لازم‌الاتباع دانست. منظور از «اظهارات مسلم و یقین‌آور»، آن بخش از رأی کیفری است که اثبات آن در نظر قاضی کیفری امری مسلم به نظر رسد و توأم با شک و تردید یا احتمال یا راجح بودن نباشد (خدابخشی، ۱۳۹۲: ۳۲۹-۳۳۰). «اظهارات ضروری» نیز آن بخش از رأی کیفری است که لازمه صحت ماهیت آن است و به اصطلاح «ضرورتاً مورد قضاوت قرار گرفته است». به تعبیر دیگر تأییدات ضروری آن است که اگر از قاضی کیفری سؤال شود «چرا آن‌ها را بازگو و اثبات یا نفی نمودی؟» اعلام کند: «چاره‌ای نداشتم و اگر به آن‌ها اشاره نمی‌کردم، رأی ناقص، غیر قابل فهم و نادرست صادر می‌شد». از دید ایشان، قاضی مدنی تنها نسبت به اموری تابع است که به منزله بدنه رأی کیفری و حامی ضروری آن باشند. هر بخش از رأی کیفری را که بدون اخلاف در صحت آن بتوان حذف کرد، دارای اعتبار نخواهد بود (خدابخشی، ۱۳۹۲: ۳۳۰).

### ۲-۱-۳. نقد ضابطه اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور

ضابطه ارائه شده توسط این دسته از صاحب‌نظران، به نظر در مقام عمل فایده‌چندانی بر آن مترتب نیست؛ زیرا تأییدات و اظهارات ضروری، مسلم و یقین‌آور نیز خود امری چالش برانگیز و مبهم است و در عمل از قاضی رسیدگی‌کننده، ابهام و تردید را نمی‌زداید و وضعیت حیرانی در هنگام اتخاذ تصمیم کماکان باقی است.

به نظر می‌رسد امری می‌تواند به عنوان ضابطه یا قاعده قلمداد شود که خود منبع روشنائی و شناساندن امر اختلافی باشد؛ نه آن‌که در مقام تعیین مصداق‌ها، باز ابهام و تردید باقی باشد. چگونه می‌توان در یک رأی که واجد استدلال‌های متفاوتی است، بخشی را غیر ضروری و بخشی را مسلم و یقین‌آور تلقی نمود؟ و اگر قرار باشد برای تبیین امری مبهم (این‌که کدام قسمت از رأی کیفری قابل تبعیت است) به

امر نامعلوم و مبهم دیگری ارجاع دهیم، نه تنها مشکلی را حل نمی‌کنیم، بلکه سرآغاز مباحث دیگری است؛ مضاف بر آن که حتی اگر با ضابطه ارائه شده بتوان اظهارات ضروری و مسلم را از غیر ضروری و غیر مسلم تفکیک کرد، لیکن باز قاضی مدنی در پاره‌ای از موارد ملزم به صدور رأی بر خلاف یقین قضایی خود می‌شود؛ زیرا همان‌گونه که پیش از این نیز بیان گردید، در بسیاری از مواقع امری که در دادنامه کیفری محصول نتیجه‌گیری یقین‌آور قاضی بوده، به علت اشتباه در توصیف امر حقوقی یا عدم کفایت ادله و تحقیقات در زمان رسیدگی دست‌مایه استنباط ناصحیح شده باشد و این ضابطه راهکاری در این موارد ارائه نمی‌دهد؛ بلکه قاضی مدنی را ملزم به تبعیت از اظهاراتی می‌نماید که بر خلاف اصول و موازین حقوقی است. از طرف دیگر در مقام عمل شاهد آن هستیم که افراد می‌توانند با تشکیل پرونده کیفری ساختگی و حيله و تقلب نسبت به قانون، بدون بررسی و تحقیق مستقل و احراز موضوع، آرای محکومیت را تحصیل نموده و دست دادرسان مدنی را برای ورود به ماهیت و کشف حقیقت ببندند و در دعوای حقوقی علیه شخص ثالث، آن رأی را مورد استناد قرار دهند. در این حالت اگر قاضی مدنی با ملاحظه محتویات پرونده کیفری به این نتیجه نائل شود که اقامه دعوای کیفری، صوری و تنها به سبب تأثیر نتیجه آن در دعوای حقوقی است، با این تردید مواجه می‌شود که آیا باید به ندای وجدان عدالت‌جوی خویش گوش فرادهد یا آن‌که چشم را به روی حقیقت ببندد و قائل به تبعیت از اظهارات ضروری رأی شود. تحقق فرض مورد نظر با تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در سال ۱۳۹۹، فرض نادری نیست؛ زیرا اصلاح نامناسب جرایم قابل گذشت تحت عنوان این قانون، راه را برای شاکیان و مجرمان حرفه‌ای برای تحصیل رأی کیفری باز نموده است. افرادی که می‌توانند با طرح شکایت‌های صوری و ارائه ادله ساختگی زمینه براءت یا محکومیت فردی را فراهم نموده و از آن در مراجع حقوقی بهره‌برداری کنند. قرائنی چون اقامه دعوا در جرایم قابل گذشت، عدم دفاع متهم از خود، اقرار به جرم، عدم تجدیدنظرخواهی و عدم استفاده از حقوق دفاعی مثل اعتراض به قرار تأمین، نگرفتن وکیل و صدور رأی بر مبنای ادله اخباری (مانند اقرار، شهادت و سوگند) نه احراز (مانند کارشناسی

و معاینه محل)،<sup>۱</sup> از جمله قرائن و اماراتی است که می‌تواند قاضی حقوقی را به این نتیجه رهنمون سازد که طرح دعوای کیفری، صوری و تنها به قصد امتیازگیری در مراجع حقوقی طرح گردیده است؛ بدین معنا که گرچه در قالب دو شخص متعارض و مخالف مذاکره می‌کنند، ولی این دعوا پوششی است برای منفعت و هدف مشترک آن‌ها (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۹: ۸۰). به عنوان مثال فرضی را تصور نمایید که یک فقره چک صیادی در وجه شخصی صادر می‌شود و توسط وی، با ظهنروسی به ثالثی انتقال می‌یابد و به سبب عدم موجودی کافی و گواهی عدم پرداخت، ثالث درخواست اجرائیه مستقیم می‌نماید، لیکن در این اثنا، صادر کننده علیه ظهنروسی چک، اقامه دعوای کیفری خیانت در امانت می‌نماید و به سبب اقرار به جرم یا عدم ارائه ادله متقن مبنی بر براءت، وی به جرم مذکور محکوم می‌شود و پس از تحصیل این رأی، این دادنامه در پرونده حقوقی جهت اثبات تحصیل چک در بستر مجرمانه علیه شخص ثالث با حسن نیت مورد استناد واقع می‌شود. در این صورت، قاضی مدنی با این تردید مواجه می‌گردد که آیا باید از رأی کیفری تبعیت نماید یا آن‌که حق دارد در دادنامه حقوقی، تحصیل رأی کیفری را به سبب احراز حيله و تقلب در تحصیل آن، فاقد اعتبار قلمداد نماید. پاسخ به این سؤال بسیار دشوار است و با ضابطه «اظهار نظر ضروری، مسلم و یقین‌آور» نباید قاضی مدنی را به تبعیت از رأی کیفری و صدور رأی بر خلاف یقین قضایی خود ملزم نمود. ممکن است چنین پاسخ داده شود که در فرض وجود چنین مواردی، باید از طرق قانونی، دادنامه کیفری به طریقی ملغی شود،<sup>۲</sup> نه آن‌که برخلاف نص قانون، قاضی مدنی

۱. دلیل احراز، دلیلی است که در عالم خارج موجود می‌باشد و دادرس به احراز آن به عنوان امر خارجی اقدام می‌کند. دلیل اخباری، دلیلی است که به صورت گزارش امر که در گذشته واقع شده در حضور دادرس اتفاق می‌افتد و قاضی این اخبار را از ناحیه اشخاص استماع می‌نماید (کریمی، ۱۳۹۶: ۳۵).

۲. در نظریه مشورتی به شماره ۶۱۱/۱۴۰۲/۷ و تاریخ ۱۴۰۲/۱۱/۱۸ این استدلال ارائه شده است: «استعلام: اگر در حین رسیدگی و پس از مطالبه محتویات پرونده کیفری و بررسی همه جانبه موضوع، دادگاه حقوقی متوجه شود شکای و متهم با یکدیگر تباہی نموده و موفق به اخذ حکم محکومیت (علی‌الخصوص در جرایم قابل گذشت مثل خیانت در امانت) شده‌اند، آیا در این حالت می‌تواند در مقام احقاق حق شخص ثالث، رأی بر خلاف رأی کیفری صادر کند؟ پاسخ: با توجه به ماده ۱۸ هرگاه رأی قطعی کیفری در ماهیت امر حقوقی مؤثر باشد، برای دادگاه حقوقی لازم‌الاتباع است؛ بنابراین در فرض سؤال دادگاه حقوقی نمی‌تواند به سند جدیدالتحصیل رسیدگی کند؛ زیرا تجویز رسیدگی ماهوی به دادگاه حقوقی در همان موضوع ممکن است به صدور رأی بر خلاف

تفسیری بر خلاف مفاد رأی کیفری ارائه دهد، اما پرواضح است که در امور کیفری، راه حل‌های محدودی برای رسیدگی فوق‌العاده وجود دارد؛ زیرا در امر کیفری با توجه به مواد ۴۷۴ الی ۴۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری، تنها محکوم‌علیه یا دادستان مجری حکم و یا دادستان کل کشور، حق تقاضای تجویز اعاده دادرسی آن هم از دیوان عالی کشور را دارد (مهدوی‌راد و حبیبی و شاهسوندی و مشهدی‌زاده، ۱۴۰۲: ۳۱۳-۳۱۴) و غالباً اگر محکوم‌علیه رأی کیفری به تجویز ماده ۴۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری خود درخواست اعاده دادرسی نداشته باشد، امکان نقض رأی فراهم نیست و از دادستان‌ها انتظار ورود داشتن در موضوع، با واقعیات سیستم قضایی کشور هم‌خوانی ندارد و با این شرایط قطعاً، ضرورت به مداخله قانون‌گذار جهت مسدود نمودن راه خاطیان قانون در چنین مواردی وجود دارد<sup>۱</sup> (عسگری‌توانی و محسنی و مهدوی ثابت و امینی، ۱۳۹۹: ۲۷۱-۲۷۲).

### ۳-۱-۳. ارائه ضابطه

آن‌گونه که بیان شد، برخی از صاحب‌نظران به پیروی از حقوق خارجی، به ضابطه فوق‌الذکر اشاره نموده‌اند، لیکن به نظر می‌رسد که راه حل مذکور صرفاً ناظر به رأی است و توجهی به فرایند کلی امر مدنی و کیفری مورد نزاع ندارد و گستره مباحث و موضوعات از طریق این راه حل، قابل احصاء نمی‌باشد؛ لذا به زعم ما، در موضوع تبعیت به صرف راهکار مورد ارائه در این ضابطه نمی‌توان بسنده نمود، بلکه این موضوع جای بررسی دارد و در قالب سه بند ذیل، تلاش می‌شود که تا حد امکان ضوابطی ارائه شود.

مدلول رأی کیفری منتهی شود. بنا به مراتب تا زمانی که رأی کیفری به یکی از طرق قانونی نقض نشده باشد، دادگاه حقوقی نمی‌تواند در خصوص همان موضوع رسیدگی و رأی مغایر با رأی دادگاه کیفری صادر کند».

۱. لازم به ذکر است که قانون‌گذار در قانونی با عنوان «اشخاصی که برای بردن مال غیر تبانی می‌کنند» گونه‌ای از تبانی و تقلب را شناسایی کرده و برای آن مجازات تعیین کرده است، اما به نظر می‌رسد که موضوع تحصیل ادله یا حکم با حيله منحصر در ماده واحده مذکور نیست و امری وسیع‌تر است؛ چراکه اولاً قانون مذکور مربوط به حالتی است که طرفین علیه یکدیگر دعوایی اقامه کنند. ثانیاً در بسیاری از موارد هدف افراد بردن مال غیر نیست، بلکه اهدافی چون تحت تأثیر قراردادن دعوای حقوقی و تحصیل آراء در موضوعاتی متنوع می‌باشد.

### ۳-۱-۳-۱. ضابطه تحدید کننده

با توجه به وجود توالی فاسد «قاعده تبعیت مطلق مراجع حقوقی از آرای کیفری»، به نظر می‌رسد که باید تبعیت را امری استثنایی دانست و قاضی مدنی که در وضعیت موجود، نمی‌تواند حتی به بهانه سکوت، نقص یا اجمال قانون، از صدور رأی خودداری کند، باید به طریقی خود را از موقعیت ناخواسته‌ای که دادنامه کیفری برای او فراهم کرده و آن را در مسیر احقاق حق نمی‌بیند، رهایی بخشد.

از این رو به نظر می‌رسد تا پیش از اصلاح قانون، قاضی مدنی باید برای رعایت ظواهر قانونی و نیفتادن در ورطه تخلف انتظامی، به منطوق و نتیجه نهایی رأی کیفری قطعی اعتبار ببخشد، اما خود را مقید به پذیرش استدلال و مقدمات توجیهی رأی کیفری نداند، بلکه با نگاه تیزبینانه در مواردی که در مقدمات رأی کیفری خطای آشکاری است، برای اجرای عدالت از ترتیب اثر دادن به آن خودداری کند.<sup>۱</sup> البته اشکال این راه حل در این است که برای حالتی که رأی کیفری محکومیت (نتیجه یا منطوق حکم) با حيله و تقلب اخذ شده است، راهکاری به دست نمی‌دهد و در این مورد، ضرورت وضع قانون وجود دارد؛ زیرا قانون‌گذار در مورد تقلب نسبت به قانون، رویکرد خود را معین ننموده است.

۱. در دادنامه به شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۰۸۱۰۰۰۶۸ مورخ ۱۳۹۳/۵/۲۶ صادره از شعبه ۲۱ دیوان عالی کشور (موجود در سامانه ملی آرای قضایی) با تحلیل دقیق رابطه رأی کیفری و حقوقی چنین مرقوم نموده است: «تنها در موارد منصوص امر حقوقی از امر کیفری باید تبعیت کند و در سایر موارد امر حقوقی می‌تواند خلاف امر کیفری باشد که در این صورت تعارض آراء صادره می‌تواند یکی از جهات اعاده دادرسی کیفری تلقی شود». در این پرونده، خواهان با استناد به رأی قطعی کیفری صادره از دادگاه تجدیدنظر استان تهران، مبنی بر محکومیت خوانده به اتهام کلاهبرداری و الزام به ردّ قیمت مال، در دادگاه حقوقی تقاضای ابطال اسناد مالکیت، وکالت‌نامه و توقف عملیات اجرایی مربوط به ملک مورد دعوا را مطرح نمود. دادگاه‌های بدوی و تجدیدنظر با استناد به اعتبار اسناد رسمی و تلقی صحت معامله، دعوای خواهان را مردود اعلام کردند. دیوان عالی کشور با بررسی ماهوی پرونده، رأی صادره را ناقص و فاقد استدلال حقوقی کافی دانسته و با استناد به اصول فقهی نظیر «علی الید ما أخذت حتی تؤدی» و «ما یضمن بصحیحه یضمن بفاسده»، تصریح نمود که «مجرد محکومیت کیفری به ردّ قیمت مال، امتناعی قانونی بر مطالبه عین مال و یا مثل مال ندارد».

### ۳-۱-۳-۲. فقدان ضرورت تبعیت در فرض تفاوت امور موضوعی پرونده حقوقی و کیفری

ضابطه مؤثر دیگر جهت گریز از توالی فاسد تبعیت مطلق مرجع حقوقی از کیفری، منحصر نمودن تبعیت به حالت وحدت امور موضوعی پرونده حقوقی و کیفری است؛ بدین توضیح که وجه مشترک امر قضاوت در پرونده‌های کیفری و حقوقی، تطبیق امر حکمی بر موضوعی خارجی است، اما آنچه مهم است این که تطبیق حکم بر موضوع همواره امری ساده و سهل نیست. متأثر از این که چه وقایعی با چه میزان ادله و با چه کیفیتی در هر پرونده‌ای طرح شود، در کنار اموری مانند سطح دانش و شم قضایی هر قاضی، نتایج گوناگونی به دست خواهد داد. اگر بنا به نص ماده ۱۸ به ضرورت تبعیت قائل باشیم، باید همواره این نکته را در نظر داشت که تبعیت بین دو امر متجانس معنا پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، امور موضوعی پرونده باید یکسان باشد تا در پرتو اصل وحدت نظام حقوقی، با دو امر متفاوت و متهاافت رو به رو نگردیم.

امور موضوعی هر مسأله‌ای است که محتوای آن بتواند در مورد وجود یک واقعه‌ای اطلاع بدهد؛ خواه طرفین دعوا آن را انجام داده باشند یا شرایط محیطی و اوضاع و احوال آن را به وجود آورده باشد، به شرط آن که بررسی محتوای آن مسأله، مستلزم ملاحظه متن قانونی نباشد (غمامی و اشراق آرائی، ۱۳۸۹: ۲۹۲). این امور در مقابل «امور حکمی» قرار می‌گیرد و توسط قانون ایجاد نمی‌شود، بلکه در جهان خارج و فراتر از قانون وجود دارند و قانون تنها مشخص می‌کند که چه وقایعی و کدام نوع از آن‌ها موجب حق و تکلیف است (شمس، ۱۳۹۳: ۳)؛ لذا به نظر می‌رسد که تبعیت مرجع حقوقی از کیفری در حالتی مصداق دارد که امور موضوعی دو پرونده یکسان باشد، لیکن چنانچه مسائل موضوعی از هم متمایز باشد و در هنگام رسیدگی به امر حقوقی، موضوع به نحو دیگری و با کیفیت متفاوت مطرح شده باشد، در این حالت وحدتی بین دو پرونده وجود ندارد و به‌طور منطقی سخن گفتن از تبعیت محض محلی از اعراب ندارد، بلکه با توجه به آن که رأی مرجع قضایی متعاقب مجموعه‌ای از وقایع، موضوعات و ادله است، قاضی مدنی می‌تواند در پرتو ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، در

رسیدگی قضایی با مراجعه به وجدان خود به علم و یقین در موضوعی دست یابد؛ زیرا به موجب آن ماده، اصالت با کشف حقیقت است. به عنوان مثال در پرونده‌ای با موضوع خیانت در امانت، حسابدار شرکتی به استناد اقرار مجمل و شهادت شهود، به جرم موضوع ماده ۶۷۴ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ محکوم شده است، ولی پس از طرح دعوای مطالبه زیان ناشی از جرم و ارجاع امر به کارشناسی حساب‌رسی و دفاتر قانونی شرکت، مشخص گردیده که متهم پرونده کیفری (خوانده فعلی) هیچ‌گونه ضرر و زبانی نسبت به اموال و وجوه سپرده شده انجام نداده است. پرواضح است که در این حالت، موضوع تبعیت سالبه به انتفای موضوع است؛ زیرا باید اصل تحقق زیان محرز باشد تا بر پایه آن از رأی کیفری تبعیت حاصل شود؛ لذا چنانچه در مرجع کیفری رأیی بر مبنای تحقیقات ناقص یا ناکافی صادر شده باشد، مرجع حقوقی می‌تواند با رسیدگی دقیق‌تر و تحقیقات کامل به نتیجه‌ای قابل قبول و متفاوت از منطوق رأی کیفری دست یابد.

### ۳-۱-۳. تفاوت احکام و نهادها در امر کیفری و حقوقی

پیچیدگی موضوع تبعیت در آن است که قانون‌گذار در ماده ۱۸ رابطه تابع و متبوعی را بین دادرسی حقوقی و کیفری فرض نموده است؛ در حالی که رسیدگی قضایی یعنی تطبیق عناوین حکمی بر امور موضوعی، صرفاً مرتبط با امر دادرسی نیست، بلکه امر حول محور تمامیت دو شاخه اصلی حقوقی است و نمی‌توان در تحلیل موضوع تأثیرپذیری آراء، از تمایز احکام و نهادهای خاص حقوق کیفری چشم‌پوشی کرد؛ زیرا از یک‌سو در حقوق کیفری فلسفه و مبنای تعیین کیفر برای اعمال مجرمانه متفاوت از حقوق مدنی است و از سوی دیگر در حقوق کیفری از برخی مفاهیم و نهادهایی استفاده می‌شود که الزاماً در قواعد مدنی دارای کاربرد نمی‌باشد و خاص حقوق کیفری است؛ لذا آن رفتاری که در مرجع کیفری به عنوان موضوع جرم مورد بررسی قرار گرفته، الزاماً با همان کیفیت و سبک و سیاق در مرجع حقوقی مطرح نمی‌شود تا به زعم برخی بتوان اظهارات مسلم را شناسایی و در دعوای حقوقی اعمال نمود.

از این رو، باید با لحاظ این موارد، به تحلیل بحث تبعیت از آرا و ارائه ضابطه پرداخت که در ذیل دو بند به تشریح آن می‌پردازیم.

### الف. مبانی تعیین کیفر برای رفتارهای مجرمانه

یکی از زمینه‌های اصلی تمایز امر کیفری و مدنی، تفاوت در فلسفه و مبانی تعیین کیفر برای برخی از رفتارهای مجرمانه است و از این رو دادرس دادگاه مدنی باید بر اساس نوع جرم و فلسفه تعیین مجازات، تأثیر وقوع بزه را بر امور حقوقی که نزد وی مطرح است، ارزیابی کند و نباید به صرف محکومیت کیفری، در امر مدنی نیز به نحو مطلق قائل به فساد عمل حقوقی شود. در این موارد سخن گفتن از واژه «تأثیرپذیری» ارجحیت دارد. به عنوان مثال مطابق ماده ۱۲۱۴ قانون مدنی اعمال حقوقی فرد غیر رشید در اموال خود اصولاً با تأیید و تنفیذ قیم یا ولی قانونی نافذ و صحیح است و در ماده ۵۹۶ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) در راستای حمایت از اشخاص غیر رشید، سوء استفاده از ضعف نفس این افراد در جهت تحصیل نوشته یا سند التزام آور جرم‌انگاری شده است و چنانچه مرتکب ولایت یا وصایت یا قیمومت بر آن شخص داشته باشد، مجازات وی شدیدتر از مرتکب فاقد سمت خواهد بود. قانون‌گذار در این ماده در خصوص تأثیر تأیید و تنفیذ قیم در تحقق این جرم سکوت نموده و صرف «اخذ نوشته التزام آور به ضرر فرد غیر رشید با استفاده از ضعف نفس یا هوی و هوس وی» را به عنوان عنصر مادی جرم برشمرده است. مطابق نظر غالب حقوق‌دانان، حقوق کیفری هرگز التزام مذکور در این ماده را به معنی التزام قانونی و قابل اجرا تفسیر نمی‌کند، بلکه قابلیت ظاهری التزام کافی است (خدابخشی، ۱۳۹۰: ۱۳۷)؛ زیرا گرچه قانون مدنی برای اشخاص غیر رشید تعهدی را به رسمیت نمی‌شناسد و از نظر قانونی سند متضمن تعهد سبب اشتغال ذمه و التزام غیر رشید نخواهد شد، لیکن این امر منافاتی با تحقق عنوان مجرمانه ندارد و تحقق جرم و صحت حقوقی ملازمه‌ای با یکدیگر ندارد (زراعت، ۱۳۸۴: ۶۰۷).

اما سؤال مهم آن است که آیا اساساً دادگاه حقوقی به فرض صدور رأی بر وقوع جرم می‌تواند به اعلام صحت قرارداد به دلیل تنفیذ قیم یا ولی قانونی رسیدگی کند یا آن‌که وقوع جرم، دلالت بر فساد رابطه قراردادی دارد و اساساً دعوای حقوقی غیر قابل استماع است. برخی حقوق‌دانان قائل به آن هستند که «گرچه امکان استناد به بطلان تعهدات یا غیر نافذ بودن آن‌ها از طرف شخص غیر رشید براساس ضوابط

قانون مدنی امکان‌پذیر است، با وجود این برای تحقق جرم، صرف گرفتن سند یا نوشته یا هر چیزی که موجب التزام و تعهد شود، کافی است و این تعهدات که ناشی از تخلف و نقص قوانین کیفری است ماهیتاً محکوم به بطلان است» (گلدوزیان، ۱۳۸۸: ۲۶۸)؛ در حالی که به اعتقاد ما، اگر حکم کیفری را برای بطلان کافی بدانیم، با نوعی بی‌عدالتی مواجه خواهیم بود؛ زیرا قانون‌گذار بر مبنای حمایت از ظاهر، امر را مجرمانه تلقی نموده ولی در قلمرو حقوق مدنی ممکن است قاضی مدنی به موجب قواعد صحت اعمال حقوقی، تأیید و تنفیذ قیم یا ولی قانونی را احراز نماید و موجبی برای بطلان وجود نداشته باشد.

مثال دیگر از جرایمی که به صرف محکومیت به آن نمی‌توان به نحو مطلق قائل به فساد رابطه قراردادی شد، جرم موضوع ماده ۵۹۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) است. به موجب این ماده: «اگر رشوه به صورت وجه نقد نباشد، بلکه مالی بلاعوض یا به مقدار فاحش ارزان‌تر از قیمت معمولی یا ظاهراً به قیمت معمولی و واقعاً به مقدار فاحشی کمتر از قیمت به مستخدمین دولتی اعم از قضایی و اداری به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم منتقل شود یا برای همان مقاصد مالی به مقدار فاحشی گران‌تر از قیمت از مستخدمین یا مأمورین مستقیم یا غیر مستقیم خریداری شود، مستخدمین و مأمورین مزبور مرتشی و طرف معامله راشی محسوب می‌شوند». حال این سؤال مطرح است که چنانچه مالی به قیمتی ارزان‌تر از قیمت متعارف به مستخدمین دولتی منتقل شود و مرجع کیفری به حکم ماده مذکور قائل به تحقق جرم رشاء و ارتشاء شود و لیکن ضمن این حکم به بطلان معامله انجام یافته بین راشی و مرتشی نیز نظر دهد، آیا مرجع حقوقی مکلف به تبعیت از رأی مرجع کیفری است؛ و چنانچه دعوای حقوقی تحت عناوین الزام به تحویل مبیع یا الزام به تنظیم سند مطرح شود، آیا قاضی مدنی باید به تبعیت از رأی مرجع کیفری حکم به بطلان کل معامله دهد یا آن‌که معامله فقط نسبت به اضافه دریافتی مرتشی باطل است؟ مسأله مهم در اینجا است که به لحاظ حقوقی، حکم وضعی چنین معامله‌ای چیست و آیا قاضی کیفری مجاز به اعلام فساد معامله می‌باشد؟ به اعتقاد ما، به هیچ روی معامله فاسد نمی‌باشد، بلکه صرفاً مقدار تخفیف داده شده مصداق مال موضوع رشا است و باید حکم به ضبط آن داده شود؛ زیرا به لحاظ قواعد کلی حقوق مدنی،

ممنوعیتی از جهت معامله فی مابین کارمند دولت و ارباب رجوع وی وجود ندارد؛ لذا بر اساس قاعده تجزیه عقود، اصولاً معامله صورت گرفته باید صحیح قلمداد شود و مقداری که در معامله به عنوان تخفیف یا مبلغ ارزان تر قرار گرفته است، از سایر اموال مرتشی ضبط شود.

### ب. نهادهای خاص حقوق کیفری

نکته دیگری که نباید در بحث تبعیت آراء از آن مغفول ماند، نهادهای خاص حقوق کیفری مانند شروع به جرم و معاونت در جرم است؛ زیرا این جرایم را نمی توان دقیقاً با معامله و رابطه قراردادی منطبق نمود و به صرف محکومیت، قائل به فساد رابطه حقوقی گردید، بلکه در چنین مواردی صرفاً به نظر می رسد که قاضی مدنی باید رأی کیفری را به مثابه یک قرینه قضایی در احراز و کشف حقیقت به کار گیرد و الا در گرداب خطا در تشخیص خواهد بود؛ زیرا حقوق کیفری و مدنی به رغم فواصل و قرابت هایی که در تاریخ حیات علم حقوق داشته اند، هنوز نیز از یکدیگر متمایزند و حفظ این مرزبندی ها برای آن که هر یک بتوانند به درستی کارکرد خود را به منصف ظهور بگذارند ضروری است (روستایی و رحمانیان، ۱۴۰۰: ۱۷۹).

به عنوان مثال تصور کنید شخص الف به قصد اخذ بهره ربوی، مقدار معینی پول نقد به شخص ب قرض داده و پس از توافق بر مقدار زیاده، در قبال مطالبات خود سند منزل قرض گیرنده را به عنوان تضمین در رهن گرفته است. سپس قرض گیرنده اقدام به شکایت تحت عنوان ربا در دادسرا نموده و نتیجتاً به موجب رأی قطعی، موضوع «شروع به ربا» تشخیص داده شده و حکم به مجازات رباگیرنده صادر و شاکی نیز از باب اضطراب تبرئه شده است. متعاقب آن شاکی اقدام به طرح دعوای ابطال سند رهنی در دادگاه حقوقی نموده و برای اثبات ادعای خویش، رأی مختوم کیفری را نیز ارائه کرده است. در اینجا اگر قاضی مدنی از شم قضایی بی بهره باشد، ممکن است با استناد به قاعده تبعیت، حکم به نفع خواهان صادر نماید، اما غافل از آن که سند رهنی نسبت به اصل وجه مقروضه صحیح است و از آنجا که مقرض (خواننده) نسبت به اصل پول خود، حق اخذ اصل طلب و اخذ تضمین را دارا بوده است؛ لذا اعمال قاعده تبعیت و جاهت حقوقی ندارد. مثال دیگر

که دارای اهمیت ویژه است، محکومیت متهم با عنوان معاون جرم مطابق ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی است. معاون جرم کسی است که شخصاً در ارتکاب عنصر مادی قابل استناد به مباشر یا شرکای جرم دخالت نداشته، بلکه از طریق تحریک، ترغیب، تهدید، تطمیع، دسیسه و فریب و نیرنگ، ایجاد تسهیلات در وقوع جرم، تهیه وسایل و یا ارائه طریق، در ارتکاب رفتار مجرمانه همکاری و دخالت داشته است (گلدوزیان، ۱۳۹۶: ۲۵۳) و اقدامات وی در حدی نیست که جرم را مستند به وی نماید (میرمحمدصادقی، ۱۴۰۱: ۳۸). مطابق نظر قانون‌گذار، میزان مجازات معاون جرم حداقل مجازات مجرم اصلی است. حال اگر دعوای زیان ناشی از جرم علیه معاون و مباشر جرم مطرح شود، آیا الزاماً بر مبنای نظریات گوناگون مسئولیت مدنی، مسئولیت معاون جرم باید کمتر از میزان مسئولیت مباشر تعیین شود؟

به اعتقاد ما تقسیم‌بندی قانون مجازات راجع به معاون و مباشر جرم، قواعد مسئولیت مدنی را متأثر نمی‌سازد؛ چرا که ممکن است تعیین مجازات حداقل برای معاون از باب فلسفه دیگری باشد و مسأله خسارت امری مستقل از مسائل کیفری است. آنچه در تحلیل موضوع باید مورد توجه قرار گیرد آن است که توصیف عمل ارتكابی توسط قاضی کیفری، بر مبنای تحقیقات انجام گرفته، امری ثبوت یافته است که در پرونده مدنی، همین عمل باید به عنوان سبب یا عامل زیان در نظر گرفته شود، ولی در موضوع بار نمودن حدود مسئولیت، قاضی مدنی الزاماً از قاعده تعیین مجازات معاون جرم نباید متابعت کند. به‌طور مثال، فردی اقدام به تهیه مواد منفجره نموده و مباشر جرم که از قدرت تخریب آن بی اطلاع است، آن را برای تخریب اتومبیل شاکی به کار می‌گیرد. آیا با توجه به ضوابط مسئولیت مدنی، توصیف عمل مجرم به عنوان معاون، مانع از این امر خواهد شد که قاضی مدنی، وی را سبب اقوا از مباشر بداند؟

## ۲-۳. آراء متضمن برائت

گرچه ضوابط پیش‌گفته در فرض صدور رأی کیفری برائت و استناد به آن در مرجع حقوقی نیز موضوعیت دارد، لیکن به سبب آن‌که صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت علی‌الاصول مبتنی بر یکی از اسباب چهارگانه توجیهی است، در این بند به صورت مجزا به بررسی آن می‌پردازیم. این اسباب و جهات عبارت اند از:

عدم کفایت ادله اثباتی مبنی بر تحقق جرم؛ عدم احراز سوء نیت؛ جرم نبودن رفتار؛ و عدم انتساب بزه به متهم.

در این فروض که با تمسک به آن، قاضی کیفری مبادرت به صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت می‌نماید، این سؤال مطرح می‌شود که آیا مرجع حقوقی مکلف به تبعیت از اسباب توجیهی و منطوق رأی کیفری است؟

به نظر می‌رسد در فرض صدور آراء متضمن برائت، قاضی مدنی باید به اسباب توجیهی رأی صادره توجه نماید و نمی‌تواند به منطوق رأی کیفری اکتفا نماید؛ زیرا چنانچه رأی صادره مبتنی بر عدم کفایت ادله اثباتی و تردید قاضی در تحقق ارکان جرم باشد، این رأی نمی‌تواند مانع ارزیابی قاضی مدنی در ماهیت عمل حقوقی مرتبط با آن پرونده کیفری شود؛ زیرا قاضی با بررسی عناصر دعوا، به سبب فقدان ادله، احتمال و تردید در تحقق بزه دارد و بر اساس اصل برائت، این تردید را زدوده و حکم بر برائت نموده است و چنانچه در مرجع حقوقی اقامه دعوا صورت پذیرد، احتمال و تردید در تحقق بزه نمی‌تواند آزادی قاضی مدنی را در ارزیابی ادله محدود نماید. اداره حقوقی قوه قضاییه ضمن نظریه مشورتی به شماره ۷/۴۰۳/۷۶ و تاریخ ۱۳۷۶/۱۲/۷ قائل به این نظر گردیده است: «چنانچه شاکی شکایتی مبنی بر تخریب مال مطرح و در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر را به عنوان شاهد معرفی کند، اما به علت فقد دلیل قرار منع تعقیب صادر و در دادگاه قطعی شود، آیا شاکی می‌تواند با معرفی دو شاهد در دادگاه حقوقی دعوای مطالبه خسارت مطرح کند؟ پاسخ: از ماده ۱۸ چنین مستفاد است که احراز امر موضوعی به وسیله مرجع کیفری در صورتی که در امر حقوقی مؤثر باشد، برای دادگاه حقوقی نیز لازم‌الاتباع است و مفروض آن است که اصولاً قرار منع تعقیبی که به علت عدم کفایت ادله صادر می‌شود، دربردارنده احراز امر موضوعی از سوی مرجع کیفری اعم از دادگاه و دادرسی نیست. با وجود این، چنانچه معلوم شود قرار منع تعقیب به لحاظ احراز موضوع صادر شده است؛ مانند احراز اصالت سندی که نسبت به آن ادعای جعلیت شده است، این احراز برای دادگاه حقوقی لازم‌الاتباع است. بنا به مراتب فوق، در فرض سؤال که صدور قرار منع تعقیب بر احراز امری موضوعی مبتنی نبوده است، به نظر می‌رسد بحث تبعیت دادگاه حقوقی از مرجع کیفری موضوعاً منتفی است».

این پاسخ عیناً در نظریه مشورتی دیگری به شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۱ مورخ ۱۴۰۳/۳/۱۵ نیز منعکس گردیده است.<sup>۱</sup>

از سوی دیگر، عدم احراز عنصر معنوی تحقق جرم و یا جرم نبودن عمل نیز ملازمه‌ای با تبعیت مرجع حقوقی ندارد؛ زیرا ممکن است عملی از منظر حقوق جزا جرم نباشد و یا عنصر معنوی احراز نشود، لیکن به موجب قوانین ضمانت اجرای مدنی در خصوص آن عمل قابل اعمال باشد. در این موارد با توجه به آن‌که وجه افتراق امر مجرمانه با امر حقوقی در عنصر سوء نیت است، رأی کیفری مؤثر در ماهیت امر حقوقی نیست و تخصصاً از شمول ماده ۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری خارج است. نظریه مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۱۸ به شماره ۶۶۱/۱۴۰۲/۷ مؤید این استدلال است: «استعلام: اگر متهم به لحاظ عدم کفایت دلیل و عدم احراز سوء نیت تبرئه شده باشد، در پرونده حقوقی از تبعیت می‌توان خودداری کرد؟ پاسخ: در فرضی که به لحاظ فقد سوء نیت در دادگاه کیفری رأی برائت صادر شده است، با توجه به این‌که وجود یا عدم وجود سوء نیت در ماهیت دعوای حقوقی راجع به خسارت مؤثر نیست؛ بنابراین موضوع از شمول حکم ماده ۱۸ خارج است»،<sup>۲</sup> اما در فرض

۱. در دادنامه صادره از شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی شهرستان آستانه اشرفیه در مورخ ۱۴۰۲/۲/۲۴ (موجود در پایگاه اعتبار)، نیز دادگاه قائل به عدم تبعیت از قرار منع تعقیب به سبب فقدان ادله کافی گردیده است. در این پرونده، خواهان مدعی است که به دلیل اعتماد خانوادگی، ملک خود را به خواننده منتقل کرده، اما ثمن معامله را که مبلغ ۲۵۰ میلیون تومان بوده، دریافت نکرده است. پس از تنظیم سند رسمی انتقال، خواننده از پرداخت ثمن خودداری کرده و خواهان با مراجعه به داور مرضی‌الطرفین، تقاضای رسیدگی نموده است. داور با استناد به ظاهر اسناد و مندرجات قرارداد، رأی به رد دعوای خواهان صادر کرده و پرداخت ثمن را مفروض دانسته است. در پی این رأی، خواهان دعوای ابطال رأی داور را در دادگاه عمومی حقوقی آستانه اشرفیه مطرح کرد. خواننده در دفاع از خود، به صدور قرار منع تعقیب در شکایت کیفری خواهان مبنی بر تحصیل مال از طریق نامشروع استناد نمود. دادگاه ضمن بررسی مفاد پرونده کیفری، تصریح کرد که قرار منع تعقیب صادره به دلیل فقدان ادله کافی بوده و نه به معنای فقدان وصف مجرمانه یا بی اساس بودن شکایت. همچنین قرار موقوفی تعقیب در شکایت دیگر، ناشی از رسیدگی قبلی به همان موضوع بوده است. دادگاه با رد استناد خواننده به این قرارها، اعلام کرد که عدم اثبات جرم در مرحله کیفری مانع از رسیدگی حقوقی نیست. با توجه به فقدان دلایل اثباتی از سوی خواننده مبنی بر پرداخت ثمن و غیر منطقی بودن ادعای پرداخت نقدی بدون اخذ رسید، دادگاه رأی داور را فاقد وجاهت قانونی دانسته و حکم به ابطال آن صادر نمود.

۲. نظر هیأت عالی در نشست قضایی برگزار شده توسط استان گلستان در تاریخ ۱۳۹۸/۶/۲۷ در خصوص لزوم یا عدم لزوم تبعیت دادگاه حقوقی از حکم برائت دادگاه کیفری در در رابطه با انتقال مال به قصد فرار از پرداخت دین به جهت عدم وجود حکم قطعی همگام با نظریه مشورتی است؛

صدور حکم برائت مبتنی بر سبب توجیهی چهارم یعنی عدم انتساب بزه به متهمان یا به تعبیر دیگر، عدم وجود رابطه سببیت، مرجع حقوقی طبق قاعده نمی تواند مجدد به ارزیابی انتساب آن عمل به متهم از منظر مدنی بپردازد. به عنوان مثال، فردی متهم به ارتکاب بزه تخریب عمدی بوده است و در مرجع کیفری عدم حضور وی در صحنه جرم و عدم ارتکاب بزه توسط او به اثبات رسیده است؛ بنابراین مرجع حقوقی نیز نمی تواند وی را به علت مباشرت در تخریب به خسارت محکوم کند.

---

زیرا چنین اظهار نظر نموده است «در فرض سؤال که راجع به بزه انتسابی انتقال مال به قصد فرار از پرداخت دین حکم برائت صادر شده است، با توجه به رأی وحدت رویه شماره ۷۷۴ مورخ ۲۰/۰۱/۱۳۹۸ و ماده ۲۱۸ مکرر قانون مدنی، طرح دعوی اعلام بطلان معامله صوری یا به قصد فرار از پرداخت دین، قابلیت استماع دارد و دادگاه حقوقی تکلیفی به تبعیت از مفاد رأی کیفری برائت در رسیدگی به دعوی حقوقی مذکور ندارد».

## برآمد

۱- تقدم امر کیفری بر امر حقوقی، ناشی از ارتباط امر کیفری با نظم عمومی و مبسوط‌الید بودن مرجع کیفری در امر تحقیقات است.

۲- گرچه ماده ۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری دادگاه حقوقی را به صورت مطلق مکلف به تبعیت از آرای کیفری می‌داند، لیکن تبعیت بی چون و چرا در برخی موارد منجر به نادیده گرفتن اختلافات ساختاری دو شاخه حقوقی و نقض استقلال حقوق مدنی در ارزیابی دعاوی و تحمیل نتایج ناصحیح بر دادرسی‌های مدنی می‌شود؛ لذا برای جلوگیری از چنین نواقصی باید معیارهای روشن و ضوابط مشخص برای تبعیت تدوین شود.

۳- جهت تعیین ضابطه، ابتدا رابطه دو شاخه اصلی نظام حقوقی و کیفری و مفاهیم مشترک را برشمردیم؛ چه این‌که در مبانی و ارکان اصلی نهادهای مالکیت و قواعد موجد حق، قاضی کیفری اصولاً باید از تفسیر به رأی و نادیده گرفتن قواعد تشکیل، انتقال و زوال حق خودداری ورزد تا موجب آشفتگی در روابط مالی و قراردادی افراد نشود. از سوی دیگر مرجع رسیدگی حقوقی نیز باید از تبعیت صرف و بی چون و چرا در مواردی که تحقیقات کیفری ناقص بوده، قاضی کیفری در توصیف ماهیت حقوقی دچار خطا شده یا قرار اناطه در موارد لزوم صادر نشده است خودداری ورزد و با توجه به تجربه و دانش خود با استدلال حقوقی صحیح عدالت را اجرا کند.

۴- دادرس مدنی در مقام اجرا نباید از رأی کیفری پیروی مطلق داشته باشد، بلکه باید بتواند مفاد رأی را به دقت تحلیل کند و تنها بخش‌هایی را لازم‌الاتباع بداند که در فرایند کیفری با تحقیق و بررسی کافی احراز شده باشد. همچنین با توجه به تفاوت‌های بنیادین میان احکام کیفری و حقوقی، نباید تصمیمات کیفری که بر پایه اصول خاصی همچون فلسفه مجازات یا نهادهای خاص حقوق کیفری صادر شده‌اند به صورت خودکار در حقوق مدنی به عنوان ادله قطعی پذیرفته شوند. در چنین مواردی رأی کیفری باید صرفاً به عنوان یک قرینه مورد استفاده قرار گیرد، نه آن‌که دادرس مدنی الزام قطعی در پذیرش آن داشته باشد.

۵- آن‌چه به رأی مراجع قضایی اصالت و وزانت می‌بخشد، مستدل، مستند و موجه بودن آرا است و لحاظ این اصل بر رعایت قاعده نفاذ امر کیفری دارای ارجحیت است.

## فهرست منابع

- \* ابراهیم‌زاده، مهدی (۱۳۹۸)، «نفاذ امر کیفری در امر حقوقی»، همایش علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلامی.
- \* آشوری، محمد (۱۳۸۳)، آیین دادرسی کیفری، جلد نخست، تهران: سمت.
- \* پوراستاد، مجید (۱۳۸۹)، «پیدایش و چالش قاعده منع تحصیل دلیل»، فصل‌نامه حقوق دانشگاه تهران، دوره ۴، شماره ۴۰.
- \* جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۶)، ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش.
- \* جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۵)، الفارق (دائرةالمعارف عمومی حقوق)، جلد چهارم، تهران: گنج دانش.
- \* حیدری، سیروس و فروغی، فضل‌الله و اعراب شیبانی، محمدرضا (۱۳۹۸)، «مبانی و شرایط حجیت آرای کیفری در دعاوی مدنی»، دانش حقوق مدنی، سال هشتم، شماره ۲ (پیاپی ۱۶).
- \* خدابخشی، عبدالله (۱۳۸۴)، استقلال و پیوند حقوق مدنی و کیفری، تهران: فکرسازان.
- \* خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۰)، «قلمرو قرارداد و حقوق کیفری»، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۵، شماره ۷۶.
- \* خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۲)، تمایز بنیادین حقوق مدنی و حقوق کیفری، تهران: شهردانش.
- \* خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۳)، حقوق داوری و دعاوی مربوط به آن در رویه قضایی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- \* دهقانی فیروزآبادی، حسین (۱۳۹۹)، حسن نیت در دادرسی مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- \* رحیمی، علی (۱۳۹۹)، تأثیر امر مختوم کیفری در تعامل با دعاوی حقوقی (با نگاهی به رویه قضایی ایران)، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، کردستان: دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه کردستان.
- \* روستایی، مهرانگیز و رحمانیان، حامد (۱۴۰۰)، «مدنی‌سازی حقوق کیفری در پرتو قانون کاهش مجازات حبس تعزیری»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۵،

شماره ۱۱۳.

\* زراعت، عباس (۱۳۸۴)، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، تهران: ققنوس.

\* شمس، عبدالله (۱۳۸۵)، آیین دادرسی مدنی (دوره پیشرفته)، جلد سوم، تهران: دراک.

\* شمس، عبدالله (۱۳۹۰)، آیین دادرسی مدنی (دوره بنیادین)، جلد نخست، تهران: دراک.

\* شمس، عبدالله (۱۳۹۳)، «سبب، امور موضوعی و توصیف آن‌ها در دعوی مدنی»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره ۱۷، شماره ۶۵.

\* صالحی، سید مهدی (۱۳۹۵)، «اصول جلوگیری از صدور آراء متعارض»، ماهنامه دادرسی، سال بیستم، شماره ۱۱۵.

\* عزیزانی، مجید (۱۴۰۱)، «تأثیرات متقابل آرای حقوقی و کیفری؛ از تئوری تا رویه قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۱۷.

\* عسگری توانی، علی و محسنی، حسن و مهدوی ثابت، محمدعلی و امینی، منصور (۱۳۹۹)، «اعتبار قضیه قضاوت شده کیفری در مدنی در حقوق ایران و فرانسه»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۴، شماره ۱۱۲.

\* عسگری توانی، علی و محسنی، حسن و مهدوی ثابت، محمدعلی و امینی، منصور (۱۴۰۱)، «توقف دعوی حقوقی به علت طرح دعوی کیفری، حقوق اسلامی»، سال نوزدهم، شماره ۷۲.

\* علی‌آبادی، عبدالحسین (۱۳۸۴)، موازین قضایی هیأت عمومی دیوان عالی کشور، جلد نخست، تهران: شرکت سهامی انتشار.

\* غمامی، مجید و اشراق آرانی، مجتبی (۱۳۸۹)، «تفکیک امر حکمی از امر موضوعی در دادرسی مدنی؛ تبیین نظریه عمومی»، فصل‌نامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۲.

\* کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۳)، اعتبار امر قضاوت شده در دعوی مدنی، تهران: میزان. کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۰)، دوره مقدماتی حقوق مدنی (اموال و مالکیت)، تهران: میزان.

- \* کریمی، عباس (۱۳۹۶)، *ادله اثبات دعوا*، تهران: میزان.
- \* گلدوزیان، ایرج (۱۳۸۸)، *بایسته‌های حقوق جزای اختصاصی (۳-۲-۱)*، تهران: میزان.
- \* گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۶)، *بایسته‌های حقوق جزای عمومی*، تهران: میزان.
- \* مهدوی راد، محمدصادق و حبیبی، محمود و شاهسوندی، اسماعیل و مشهدی زاده، علیرضا (۱۴۰۲)، «مطالعه تطبیقی اعاده دادرسی در نظام حقوقی ایران و مصر»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۷، شماره ۱۲۳.
- \* محسنی، حسن و شکوهی مشهدی، بهنام (۱۳۹۹)، «درنگی بر چند علت صدور رأی متعارض با نگاهی تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه»، *پژوهشنامه حقوق تطبیقی*، دوره ۴، شماره ۲.
- \* محمدی، امیر و مرادی قلعه، سهیلا و حیدری، محمد مهدی (۱۴۰۱)، «اصول حاکم بر تحصیل دلیل در حقوق کیفری ایران»، *تمدن حقوقی*، دوره ۵، شماره ۱۳.
- \* میرمحمدصادقی، حسین و رحمتی، علی (۱۳۹۵)، «ارتباط جرایم علیه اموال با مفاهیم حقوق مدنی»، *آموزه‌های حقوق کیفری*، دوره ۱۳، شماره ۱۱.
- \* میرمحمدصادقی، حسین (۱۴۰۱)، *حقوق جزای عمومی ۲*، تهران: دادگستر.
- \* نجارزادگان سرابی، زهرا و صادقی، هادی و ناظمی آشنی، محمدحسین (۱۴۰۰)، «*تحصیل دلیل در اجتهاد قضایی*»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۶، شماره ۱۱۸.
- \* نصیری، ماهور و شهابی، شهاب (۱۳۹۵)، *الزام مرجع داوری به رعایت قواعد موجد حق*، تهران: مجد.